

BAŞLANGIÇTAN GÜNÜMÜZE KIRGIZİSTAN'DA DİL VE EĞİTİM

POLİTİKALARI

Aysel BAYTOK¹

Özet

19. yüzyılın sonlarından itibaren Rus hâkimiyetine giren Kırgızlar dil ve eğitim politikalarıyla Ruslar vasıtasıyla tanışmışlardır. Rusların uyguladıkları iyi niyetten uzak dil ve eğitim politikaları sonucunda Kırgızistan'da her geçen gün Rus okullarının sayısı artmış, Kırgız Türkçesi konuşma dili seviyesine inmiş, Rus kültürü her alanda hâkim duruma gelmiştir. Ruslar açtıkları okullar vasıtasıyla Ruslaştırma, Hıristiyanlaştırma, Rus dilini ve kültürünü öğretme ve rejimin taleplerine uygun Sovyet insanını yetiştirmeyi amaçlamışlardır. Sovyet döneminde Kırgızların kullanmakta olduğu Arap alfabesi kaldırılıp önce Latin, sonra da her Türk boyu için farklı olacak şekilde Kiril alfabesine geçilmiştir. Kırgızistan 31 Ağustos 1991'de ilân ettiği bağımsızlıkla birlikte dile ve millî değerlere ağırlık veren bir dil ve eğitim politikası benimsemiştir. Eğitim dili olarak özellikle ilk ve orta öğretimde Kırgız Türkçesi esas alınmış, Kırgız Türkçesiyle ders kitapları hazırlanmıştır. Bununla birlikte, gelinen aşama istenen seviyede değildir. Bu çalışmada Rusların Kırgızistan'ı işgalinden başlayarak günümüze değin Kırgızistan'da uygulanan dil ve eğitim politikaları arka plânlarıyla birlikte ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, Dil Politikası, Eğitim Politikası

THE HISTORY OF LANGUAGE AND EDUCATION POLICIESIN

KYRGYZSTAN

Abstract

The Kyrgyz who came under Russian rule towards the end of the 19th century were introduced to language and education policies by the Russians. As a result of unfavourable language and educational policies implemented by the Russians, the number of Russian schools in Kyrgyzstan increased day by day, Kyrgyz Turkish were decreased to the level of spoken language and Russian culture became dominant in every field. Through the schools they opened, the Russians aimed to Russianise and Christianise the people, to teach Russian language and culture and to train Soviet people in accordance with the demands of the regime. During the Soviet period, the Arabic alphabet used by the Kyrgyz was replaced with Latin first, and then the Cyrillic alphabet was imposed to every Turkish tribe in different forms. Together with the independence it declared on August 31, 1991, Kyrgyzstan adopted a language and education policy that is based on language and national values. Kyrgyz Turkish has been used as the language of instruction especially in primary and secondary education, and textbooks have been prepared in Kyrgyz Turkish. However, the process achieved is not at the desired level. In this study, the language and education policies applied in Kyrgyzstan starting from the Russian occupation of Kyrgyzstan to the present day are tried to be presented together with their background.

Keywords: Kyrgyzstan, Language Policy, Education Policy

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD, e-posta: ayselbaytok@gmail.com

1. GİRİŞ

Türkistan Türkleri kısa süren bağımsızlık dönemleri dışında tarihî süreçte genellikle kendi kaderlerini belirleyememiş, çeşitli milletlerin hâkimiyetinde yaşamak zorunda kalmışlardır. Bu durum onların kendileriyle ilgili hayatî konularda karar alamamaları sonucunu doğurmuş, bu da sosyal, kültürel, millî, dinî vb. konularda büyük sorunlara yol açmıştır. Türkistan XIX. yüzyılın sonlarından itibaren de Rusların istilasına uğramış ve bu durum XX. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Bu yüz yılı aşkın sürede Türkistan coğrafyasında Rus dil ve milliyetler politikaları uygulanmış, Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma siyaseti artarak devam etmiştir. Bu politikalarından en fazla etkilenen hususların başında da dil konusu gelmektedir.

Dillerin ve kullanılan alfabelerin tarihi, onları kullanan toplumların tarihinden ayrı düşünülemez. Dillerin farklı yönlerdeki gelişimleri, alfabe değişimleri tarihî olaylarla çok yakından bağlantılıdır. O nedenle günümüzde Kırgızistan'daki dil ve eğitim politikalarına zemin hazırlayan olayların ortaya konması açısından, öncelikle Kırgızların tarihine kısaca değinmek faydalı olacaktır.

1.1. MÖ III- MS XVIII. Yüzyıllar Arası Kırgızlar

Kırgızlar, adı MÖ 200 yılında Çin kaynaklarında geçen en eski Türk boylarından biridir. MÖ 201 yılında Hun İmparatorluğuna dâhil olan Kırgızlar (Caferoğlu, 1988: 29; Cirtautas, 1993: 11; Özey, 2002: 352; Gömeç, 2002: 9, 16; Özkan, 2007: 129; Alimov, 2013: 4; Osmonov, 2013: 147) Hun İmparatorluğunun parçalanmasından sonra IV. yüzyılda büyük bir devlet kurmuşlardır. Bu devlet Çin kaynaklarında “Hakas Devleti” adıyla anılır (İnan, 1998: 39-40). Ancak bu devletin ömrü çok kısa sürmüş ve Kırgızlar IV. yüzyılın ikinci yarısında Kuzey Çin'de teşekkül etmeye başlayan Tabgaçların hâkimiyetine girmişlerdir. Bazı Kırgız kabileleri de IV. yüzyılın sonu ile V. yüzyılın başında Juan-Juanların (Avarlar) hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardır (Gömeç, 2002: 19; Osmonov, 2013: 154).

VI. yüzyılın ortalarından itibaren Çinliler tarafından “Hakas” ismi ile zikredilen (Kara, 2013: 1751) Kırgızlar VI. yüzyılın ikinci yarısında (560 yılında) Göktürk Kağanlığı (552-653) hakanı Mukan zamanında hakanlığa bağlanmışlardır (Caferoğlu, 1988: 29; Saray, 1993: 16; Cirtautas, 1993: 11; Kafesoğlu, 1997: 139; Özey, 2002: 352; Gömeç, 2002: 20; Özkan, 2007: 129). Kırgızların MS 732'de yazılmış olan Kültigin yazıtında ve Yenisey yazıtlarında VI-VIII. yüzyıllar arasında Yenisey bölgesinde yaşadıkları belirtilmektedir (Yunusaliyev, 1971: 9; Cirtautas, 1993: 11).

Uygurların 745'te Göktürk devletini yıkarak Uygur Kağanlığını kurmalarıyla birlikte Kırgızlar Uygur Kağanlığına bağlanmışlar, 840'ta da bu devleti yıkarak neredeyse bin yıl sonra Ötüken'de tekrar kendi devletlerini kurmuşlardır. Ancak bu devlet de 940 yılında bir Moğol boyu olan Kıtaylar tarafından yıkılmıştır (Caferoğlu, 1988: 29; Cirtautas, 1993: 11; Akiner, 1995: 279; Kafesoğlu, 1997: 139; Özey, 2002: 352; Bartold, 2006: 36; Özkan, 2007: 129; Reichl, 2011: 22; Alimov, 2013: 4; Osmonov, 2013: 152).

Bugünkü yerlerine göç ettikten sonra X-XII. yüzyıllar arasında Karahanlı Devletine tâbi olan Kırgızlar İslâm dinini kabul etmekle birlikte Arap alfabesini de kullanmaya başlamışlardır.

Türklerin en uzun süre, yani İslâmiyet'i kabul etmeye başladıkları X. yüzyıldan XX. yüzyıl ortalarına kadar yaklaşık 1000 yıl süreyle kullandıkları alfabe de budur. Kırgızlar XIII. yüzyıldan itibaren Moğolların (Kafesoğlu, 1997: 140; Kalkan, 2006: 109; Alimov, 2013: 5), XVI-XVII. yüzyıllarda Yarkent Hanlığının (Gömeç, 2002: 43) hâkimiyeti altında kalmışlardır. XVIII. yüzyılda (1703 yılında) Hokant Hanlığının hâkimiyetini gönüllü olarak kabul eden Kırgızlar kısa sürede yönetimi ele geçirirler ve böylece Kırgız tarihinde yeni bir bağımsız devlet dönemi başlamış olur.

1.2. XIX-XX. Yüzyıllar Arası: Çarlık Rusya'sı Döneminde Kırgızlar

1860'ta Rusların Türkistan'ı işgali başlamış ve bu işgal 1884 yılında tamamlanmıştır. Kırgızlar 1876'da Hokant Hanlığı'nın Ruslar tarafından yıkılması neticesinde Rus hâkimiyetine girmiş ve böylece Rusların siyasî yayılcılığının yanı sıra kültürel yayılcılığına da maruz kalmaya başlamışlardır. "Başlangıçta bitirme ve yozlaştırma siyasetini üstü kapalı bir şekilde yürüten ve Türkistan'ın iç işlerine fazla karışıyor gibi görünmeden ülkeyi idare eden Rus yönetimi, sadece güvenlik sağladıklarını ve ticaret amacıyla ilişki hâlinde olduklarını ileri sürmüşler, ancak asıl ilgi alanları olan Türkistan'daki eğitim ve din üzerinde durmuşlardır" (Yılmaz, 2014: 341). Bunların yanı sıra Ruslar işgalin başlangıcından itibaren dil ve alfabe konularında da kültürel yayılcılıklarına hizmet edecek politikalar geliştirmiş ve uygulamışlardır.

1.3. XX. Yüzyıl: Sovyet Döneminde (1917-1991) Kırgızlar

Ekim devriminin ardından Kırgızistan 1918'de, yine aynı yıl ilân edilen ve şimdiki Kırgızistan'ı, Özbekistan'ın Semerkant ve Taşkent bölgelerini, Türkmenistan'ı, Kara Kalpakları, güney ve güneydoğu Kazakistan'ı kapsayan Türkistan Özerk Cumhuriyeti'nin bir parçası hâline gelmiştir. Sovyet iktidarının ilk yedi yılı boyunca Kırgızlar etnik azınlık olarak ve çıkarları dikkate alınmadan Türkistan'da parça parça yaşamaya devam etmişlerdir. Uzun mücadeleler sonucunda, nihayet 14 Ekim 1924'te Kırgız Özerk Bölgesi kurulmuş, 1926'da da Kırgızistan'a Sovyet Sosyalist Birliği Cumhuriyeti statüsü verilmiştir (Kara, 2013: 1754-1756, 1759). Kırgızistan 5 Aralık 1936'da da egemen bir cumhuriyet olarak SSCB'ye katılmıştır (Cirtautas, 1993: 11; Gömeç, 2002: 58-59; Özkan, 2007: 130; Alimov, 2013: 6).

1.4. Bağımsızlık Döneminde (1991-...) Kırgızlar

Kırgızistan Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilân etmiş ve 1991-2005 yılları arasında Kırgızistan'ın ilk cumhurbaşkanı Askar Akayev olmuştur. Bağımsızlığın ilk yıllarında Kırgızistan çok büyük ekonomik ve siyasî sorunlar yaşamış, bununla birlikte aynı dönemde bağımsızlıklarını kazanan Türk cumhuriyetleri içinde en demokratik cumhuriyet olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde Kırgızlar bağımsızlıklarını ilân ettikleri 31 Ağustos'u "Bağımsızlık Bayramı" olarak kutlamaktadırlar.

2. Kırgızistan'da Dil ve Eğitim Politikaları

2.1. Kırgızistan'da Dil Politikaları

2.1.1. Çarlık Dönemi Dil Politikaları

Bir halkın varlığını devam ettiren onun kültürü, gelenekleri, tarihi ve en önemlisi bütün bu unsurların taşıyıcısı olan dilidir. Dil insanlar arasında iletişim aracı olmanın yanı sıra, toplumun millî değerlerini koruyan bir araçtır da. Ancak dilin bu işlevini yerine getirebilmesi, onu konuşan halkın kendi iradesine sahip olmasını gerektirir. Aksi takdirde dil, bir yok etme aracı da olabilir. “Belirli bir toplulukta hangi dil(ler)in kullanılacağını belirlemeyi, dil sorunlarını çözmeyi amaçlayan resmî, siyasal ve yönetsel bir etkinlik” olarak tanımlanan (Trudgill, 1994: 47; İmer, 1998: 10) dil plânlaması eğer bir milletin kendi isteğiyle ve istediği doğrultuda gerçekleşiyorsa olumlu ve faydalıdır. Ancak Kırgızlarda Çarlık ve Sovyet dönemlerinde yapıldığı gibi başka bir gücün zorlamasıyla gerçekleşiyorsa bu bir plânlama değil, aslında parçalama, asimile etme ve yok etme anlamına gelmektedir.

Kırgızlar dil politikalarıyla Rus hâkimiyetine girince tanışmışlardır. Kırgızların 1876’da Hokant Hanlığının Ruslar tarafından yıkılması neticesinde Rus hâkimiyetine girdikleri ve böylece Rusların siyasî ve kültürel yayılmacılığına maruz kalmaya başladıkları yukarıda belirtilmişti. Başlangıçta Ruslaştırma siyasetini üstü kapalı bir şekilde yürüten Rus yönetimi, sadece güvenlik sağladıklarını ve ticaret amacıyla ilişki hâlinde olduklarını ileri sürmüşlerdir. 1875’te Türkistan’da Çarlık yönetiminin amaçlarına hizmet edecek Rus okulları açılmaya başlanmış, böylece Ruslaştırma politikası hız kazanmıştır. Rusların Kırgızistan’da uyguladıkları dil politikalarının en önemli maddelerinden birini de alfabe konusu oluşturmuş, Rus hâkimiyetiyle birlikte alfabe bir dil konusu olmaktan çıkıp tarihî ve siyasî koşullara bağlı olarak şekillenmiştir. Bu dönemde Çarlık Rusya’sı Türk halklarının Arap asıllı olan alfabelerini Kiril alfabesine dönüştürmek istemiş, bunun için de aydınları kullanmıştır.

Kırgız Türkleri tarih boyunca diğer Türk boyları gibi farklı dönemlerde farklı alfabeler kullanmışlardır. Bugünkü bulgulara göre kullandıkları ilk alfabe Orhun-Yenisey alfabesidir. Kırgızlar bu yazılarla kendi kitabelerini yazıp dikmişlerdir. Yenisey yazıtlarının Kırgızlara ait olduğu Türkolojide artık tartışılmaz bir gerçektir. Bu kitabeler Rus bilim çevrelerinin iddialarının aksine, Kırgızların eskiden beri okuma yazma bilen bir halk olduğunun da en büyük delilidir.

Kırgızlar VI-VIII. yüzyıllar arasında kullanılan Runik alfabesinden sonra VIII. yüzyılda Uygur alfabesine geçmişler; X. yüzyıldan itibaren XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar da Arap alfabesini kullanmışlardır (Kamçibekova, 2006: 32). Kırgızlar Rus hâkimiyetine kadar farklı alfabeler kullansalar da hep Kırgız Türkçesi ile iletişim kurmuşlar, Kırgız Türkçesi de bu dönemler boyunca kalıplaşarak sözlü edebiyat şeklinde gelişimini sürdürmüştür. Ancak Kırgızlar yazı dili olarak hanlıklar döneminde, diğer tüm Türk boyları gibi, o dönem Türkistan’da ortak yazı dili olan Çağatay Türkçesini kullanmışlardır.

2.1.1.1. Kırgızistan’ı Kiril Alfabesine Geçirme Çabaları

Ruslar XIX. yüzyılda çok geniş toprakları ve çok çeşitli milletleri hâkimiyetleri altına almışlar ve bu milletler üzerinde büyük baskı kurmuşlardır. Bu baskılar nedeniyle işgalleri altındaki topraklarda büyük isyanların çıkması ve kopmaların başlaması tehlikesi ile karşı karşıya kalan Ruslar bunu engellemek için dengeli bir politika izlemeye başlamışlardır. Bu noktada Türk lehçelerinden birkaçını iyi derecede bilen Ortodoks misyoneri ve Kazan İlahiyat

Fakültesi profesörü Nikolay İvanoviç İlminski'nin (1822-1891) geliştirdiği proje hayata geçirilmiştir (Kapağan, 2014: 3).

Çarlık Rusya'sı idaresi altındaki Türkleri Hıristiyanlaştırabilmenin ilk adımı olarak (yüzlerce yıldır kullandıkları) Arap alfabesinin kaldırılarak yerine Rus alfabesinin uygulanması fikri, ilk olarak Rus misyoner İlminski (1822 -1892) tarafından ortaya atılmıştır. Tatar dilinin gramerini Kiril alfabesinde Tatarlara öğretmeye başlayan İlminski, 1864 yılından itibaren Kazan'da okullar açarak onların dilinde ama Kiril harfleriyle dersler vermeye başlamıştır. 1862'de Hıristiyanlaştırılmış Tatar Türkleri (Kreşin Tatarları), 1871'de de Çuvaş Türkleri Rus (Kiril) alfabesini kullanmaya başlamış, onları Yakut Türkleri takip etmiştir (Açık, 2011: 3). Rus Generali Kaufman da 1 Mart 1876'da Rusya Millî Eğitim Bakanına yazdığı ve imparatorlukta çok büyük yankı uyandıran mektubunda şöyle demektedir: “Bizim amacımız buradaki ahaliye Rus alfabesini kabul ettirmektir. Bu zaman Rus alfabesinde herhangi bir ıslahat da söz konusu olamaz, bütün milletler bizim alfabe yazıp okumalıdır. Çünkü bizim alfabe Doğu halkları dillerinin fonetik özelliklerini tamamen ifade etmektedir” (Kerimli, 2002: 276).

Büyük Türk düşünürü İsmail Gaspıralı 1884 yılında Kırım'da çıkarmaya başladığı Tercüman gazetesi ile Osmanlı, Azerbaycan ve Çağatay edebî dillerini birleştirmeye, daha doğrusu Osmanlı Türkçesini oralarda yaymaya çalışmış, bunda kısmen başarılı da olmuştur. Bu durumdan rahatsız olan İlminski savcı Pobedobçev'e yazdığı mektupta Gaspıralı'nın kendi yayın organlarıyla Osmanlıca'yı Türk soyundan gelen bütün Müslümanların ortak dili yapmak istediğini belirtmiştir. Her Türk boyunun konuşma dilinin ayrı ayrı birer yazı dili olmasını isteyen İlminski Tatar, Kazak, Özbek aydınlarına bunu telkin etmiştir. XIX. yüzyıl sonlarında bazı Tatar ve Kazak aydınları, konuşma dillerini edebî dil hâline getirme tecrübesine başlamışlardır. Özbekistan'da ise bu işi 1883-1917 arasında çıkardığı Türkistan Vilayetinin Gazetesi vasıtasıyla Ostroumov yürütüyordu (Ercilasun, 1997: 106-107).

İlminski Türk dünyasındaki dil, din ve alfabe birliğini, kazanılacak zaferlerin önündeki en büyük engel olarak görmekteydi. Bu yüzden önce boylar arasında bölgesel milliyetçiliğin kuvvetlendirilmesini, her boy için ayrı bir alfabe teşkil edilmesini ve İncil'in yerel lehçelerde bastırılarak dağıtılmasını önerdi. Bu öneriler Ruslar tarafından büyük destek buldu ve İlminski bu düşüncelerini hayata geçirmek üzere resmî görevle Türkistan'a gönderildi (Kapağan, 2014: 4; Yılmaz, 2014: 345). İlminski öncelikle Türkistan'da Türk kültürünü, tarihini öğreten, Türk lehçelerini birbirine yakınlaştıran Tatar okullarının kapatılmasını sağladı. “1907 yılında Tatarların Türkistan'daki tüm faaliyetleri yasaklandı” (Kapağan, 2014: 4). İlminski yine İncil'i her şivede bastırarak bunun halka dağıtılmasını sağladı. Örneğin “1962 yılında Tatarlar için İncil'i Kiril alfabesiyle Tatar Türkçesinde yayınlattı” (Kerimli, 2002: 275-276). 1860-1917 yılları arasında Kirilalfabesiyle basılan Kazakça 72 kitabın tamamı da Hıristiyanlıkla ilgiliydi. 1870 yılında Rusya Eğitim Bakanlığı tarafından İlminski'nin hedefleri doğrultusunda “Rusya'da Yaşayan Müslüman halkın Eğitimi” hakkında bir kanun hazırlandı. Buna göre derslerde yerli dil ve Kiril alfabesi kullanılacak, bu yeni Kiril alfabesinin her Türk lehçesine göre farklı versiyonları oluşturulacaktı. Böylece o zamana kadar birbirleriyle rahatlıkla anlaşılan Türk toplulukları, zamanla yazı dilinin konuşma dilini etkilemesiyle birbirleriyle dil birliğini kaybettiler. Yüzyıllardır aynı coğrafyada bir bütün olarak yaşayan Türk halkları, ayrı ayrı milletler durumuna geldiler. Yazı dilini, okuma yazmayı bilmeyen halk, tarihinden,

inançlarından ve geleneklerinden uzaklaştırılarak her şeyi itaatle kabul eden kullar haline getirildi (Yılmaz, 2014: 345).

2.1.1.2. Arap Alfabesinin İslahı Çalışmaları

XIX. yüzyılın ortalarında Türk halklarının kullandığı Arap alfabesinin ıslahı, hatta değiştirilmesi bizzat Rus İmparatorluğu tarafından gündeme getirilmiştir. Azerbaycanlı dilci Halimcan Şeref'e göre alfabe değiştirme çalışmaları konusunda Azerbaycan'da M. Fatali Ahundzade, Doğu Rusya'da Ramayev Kardeşler ve A. Mustafa, Kırgız ve Kazaklar arasında I. Altınсарın, Başkırtlar arasında ise M. Kulayev görevlendirilmiştir (Kerimli, 2002: 274). Böylece alfabe tartışmalarının başlangıcında Arap alfabesi reforma tâbi tutulmuş, ancak bu değişiklikler yeterli görülmemiş ve dil kurultayları ile toplantılarda sık sık alfabe meselesi gündeme getirilmiştir.

2.1.2. Sovyet Dönemi Dil Politikaları

Çarlık döneminde olduğu gibi Sovyet döneminde de Kırgızlar için dil politikalarını, hiç de iyi niyetli olmayan bir şekilde, Ruslar plânlamış ve uygulamıştır. Çarlık Rusya'sı döneminde dil konusunda yapılan çalışmalar Ekim (1917) devriminden sonra Komünist partisi eliyle tam olarak uygulamaya konulmuştur. Bu çerçevede hem eski usul hem de yeni usul medreseler kapatılarak Rus okullarına ağırlık verilmiştir. “Kırım'da, kullanılmakta olan İstanbul Türkçesine dayalı edebî dil yerine Ağustos 1929'da edebî dilin Orta ağza dayandırılması kararı alınmıştır. Yine Türkmenistan'da Türkmenistan Birinci Linguistik Kurultayında alınan kararla yönelme hâli ekinin *-a* yerine *-ga* olarak kullanılması kararlaştırılmıştır. Böylece XX. yüzyıla kadar tek bir edebî dil hâlinde bulunan Çağatay Türkçesinden yirmiye yakın edebî dil icat edilmiş” (Ercilasun, 1997: 107) Kırgız Türkçesi de bu sırada icat edilen dillerden biri olmuştur.

1919'da Lenin'in “İnsanları cahil olan bir ülkede komünizm toplumunu yaratmak mümkün değildir.” düşüncesi temelinde ‘Ülkedeki Nüfusun Cahilliğini Gidermek’ adlı karar ilân edilmiş, bu kararla ülkede okuma yazması olmayan 8-50 yaş arası vatandaşların, isterlerse kendi dilinde isterlerse Rus dilinde okuma yazma öğrenme zorunluluğu getirilmiştir. Bu karar Kırgızistan'da da aynı şekilde uygulanmış, halkın çoğu ana dilini tercih etmiştir (Kamçibekova, 2006: 36). Okuma yazma seferberliğinin bir amacı, Lenin'in sözlerinden de anlaşıldığı üzere bir komünizm toplumu yaratmak ise, diğer amacı bu vesileyle Türk boylarının dil ve kültür birliğini parçalamak olmuştur.

Diğer taraftan Türk boylarının kullandığı alfabe de bazı operasyonlara tabi tutulmuştur. Bütün Türkler XX. yüzyılın başlarına kadar ortak Arap alfabesi kullanıyordu. Ancak “1923-1924 yıllarında Sovyet hâkimiyeti içerisindeki bütün Türk boyları için Arap alfabesi temelinde, ancak farklı şekillerde düzenlenmiş alfabeler kabul edilmişti. Bu adımların temelinde Türk boylarının dilini ve kültürel birliğini birbirinden uzaklaştırma amacı yatıyordu ve artık Orta Asya'da Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi ifadeleri kullanılmıyordu. Kazakça, Kırgızca, Tatarca gibi farklı farklı yeni millî diller ortaya konulmuştu” (Kamçibekova, 2006: 32-33).

Kırgız alfabesi üzerinde de bir dizi düzenleme yapılmıştır. Aslında ilk Kırgız alfabesi, sanıldığı gibi Sovyet devrinde oluşturulmuş değildir. İlk Kırgız alfabesi 15 Şubat 1911 yılında Arap yazısıyla Çağatay Türkçesine uygun olarak Ufa şehrinde basılmıştır. “Alifbe Yaki Tuta

Okuu adlı bu kitabın amacını, yazarları İşenali Arabayev ile Hafis Sarsakeyev şöyle belirtmişlerdir: *Bu Alifbeyi yazıp bastırmamızın amacı Kırgız ve Kazak çocukları için öz ana dilinde ders kitaplarını hazırlamak, onları ilim dünyasına eriştirecek yüce yollardan biri olan Türk ve Tatar dünyasına ayak bastırmaktır.* Fakat onların bu çabaları, özellikle Arabayev'in 'İlim dünyasına götürecektir olan yüce yolların biri olan Türk ve Tatar dünyasına ayak bastırmak' ifadesi daha sonra onun pantürkizmle suçlanması ve katledilmesinin nedenlerinden biri olmuştur" (Cumakunova, 2001).

1923 yılında Kasım Tınıstanov Arap alfabesinin Kırgız Türkçesi ses sistemine uyarlanmış şeklini oluşturmuştur. 1924'te İşenali Arabayev, Kasım Tınıstanov'un oluşturduğu 4 ünlü 20 ünsüzden oluşan bu alfabe temelinde Kırgız Alippe kitabını yayınlamış ve bu kitap aynı yıl mekteplerde okutulmaya başlanmıştır. Yine 1924'te "Kırgızistan'da bu reformlaştırılmış Arap alfabesiyle ilk Kırgız gazetesi Erkin Too, ilk ders ve edebiyat kitapları, gramerleri yayınlamış; Kırgız Türkçesinin yazma ve noktalama normları belirlenmiş; Aalı Tokombayev, Kasım Tınıstanov, Mukay Elebayev gibi şair ve yazarların eserleri de bu alfabeyle gün ışığına çıkmıştır" (Cumakunova, 2001; Dıykanov, 1990: 4; Kamçibekova, 2006: 33).

25-26 Mayıs 1925'te Kırgızistan'da ilk İlmî Pedagoji Kurultayı düzenlenmiş ve burada 1924'te kabul edilen Kırgız ses sistemine uyarlanmış Arap alfabesinden Türkçenin ses sistemine uygun olmayan bazı gereksiz sesler çıkarılıp "i,ö,ü" sesleri eklenerek 24 harfli bir alfabe hâline dönüştürülmüş ve resmî olarak onaylanmıştır. Bu alfabe Doğu Türkistan'da yaşamakta olan Kırgız Türkleri tarafından günümüzde hâlâ kullanılmaktadır.1928'de Kırgız Türkçesinin devletin resmî dili olarak ele alınması, belgelerin Kırgız Türkçesinde hazırlanması ve Kırgız Türkçesinin yabancılara öğretilmesi gibi konular ele alınmış, ancak daha sonra rafa kaldırılmıştır (Kamçibekova, 2006: 37).

2.1.2.1. Kırgızistan'da Latin Alfabesine Geçiş

Çarlık rejiminin uygulamaları, misyonerlerin Türk dilli ahali arasındaki faaliyetleri, bazı Türk dilli halklara Kiril alfabesinin zorla kabul ettirilmesi, Rusya'da yaşayan Türkler arasında Rusluğa karşı bir nefret uyandırmıştır. Bu yüzden Ruslar taktik değiştirmiş ve Kiril yerine Latin alfabesine geçilmesi gerektiğini dile getirmeye başlamışlardır (Açık, 2011: 3; Kerimli, 2002: 281; Abdiyeva, 2017: 105). Sovyet devrine gelindiğinde de "Sovyet dilbilimcileri özellikle Müslüman halkların kullandıkları Arap alfabesinin bu dillerin özelliklerine uygun olmadığını iddia etmişlerdir. Rus uyruğundaki Türklere, bazı Rus harfleriyle karıştırılmış olan Latin harflerini geçerli hâle getirmek konusu, Rus hükümetinin, özellikle de komünist partisinin Rusya Türklerine karşı uyguladığı politikaların merkezine oturmuştur" (Açık, 2011: 3).

Arap alfabesinin bırakılıp Latin alfabesine geçilmesi meselesi 1920'den itibaren başta Azerbaycan olmak üzere Türkiye'nin de içinde bulunduğu bütün Türk yurtlarında tartışılmaya başlanmıştır. Hatta "Rusya'da da Kiril alfabesinin Latin alfabesine dönüştürülmesi konusu Rus basınında tartışılmış, ancak iki yüz yıllık Rus medeniyetini olumsuz etkileyeceği, çok masraf gerektireceği ve toplumu cahilleştireceği gibi gerekçelerle reddedilmiştir. Azerbaycan'da 1922'de Yeni Türk Alfabesi Kurulu oluşturulmuş, Latin alfabesi temelinde 33 harften ibaret olan Azerbaycan alfabesi bütün Azerbaycan'a dağıtılmıştır. Yeni yayınlanmaya başlayan Yeni Yazı gazetesinin ilk sayfası da Latin harfleriyle yazılmış yazılarla başlamıştır" (Kerimli, 2002:

278). Ancak Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş meselesi Türk yurtlarında bir dil meselesi olarak ele alınıp Latin alfabesinin Türk dilinin fonetik yapısına daha uygun olduğu ve bu alfabe vasıtasıyla medenî dünyadaki gelişmelerin daha kolay takip edileceği konusuna vurgu yapılırken, Sovyet Rusya’da Türk halklarını Arap alfabesinden ayırmak onları İslâm dini ve İslâm dünyasından uzaklaştırmak, Kiril alfabesine geçişi kolaylaştırmak anlamına geliyordu.

Kırgızistan’da Latin alfabesine geçiş meselesi ilk olarak 1925 yılının başlarında komşu ülkelerden gelen uzmanlarla beraber Frunze’de (şimdiki Bişkek) düzenlenen Bilimsel-Pedagojik Kongrede gündeme gelmiştir. “Kırgız halkına Marksist-Leninist ideolojinin öğretilip benimsetilmesinde önemli bir rol üstlenecek olan gazete ve dergilerde de dil ve alfabe çalışmalarıyla ilgili haberlere geniş olarak yer verilmiştir. Sovyetler Birliğinin Komünist ideallerini gerçekleştirmekten uzak olan Arap alfabesi ise İslâm kültürünün taşıyıcısı olması nedeniyle Sovyet yönetimi tarafından uygun görülmemiştir” (Çakın, Akman, 2017: 287-288). 26 Şubat-20 Mart 1926’da “İmlâ problemi, terim meselesi, öğretim ve metot meselesi, akraba ve komşu dillerin karşılıklı ilişkisi ve etkileşimi problemleri, Türk lehçelerinin yazı dili problemleri, ortak yazı dili meselesi ve Türk yazı dillerinin tarihi problemleri”ni ele almak amacıyla yapılan 1. Bakü Türkoloji Kongresi’nin asıl gündemini de Arap yazısından Latin yazısına geçiş oluşturuyordu. Bütün Türklerin temsilcilerinin katıldığı bu kongre Türk Cumhuriyet ve Topluluklarına Latin alfabesini tavsiye etme kararı almış, hatta bunun uygulanması için 26 kişilik bir komisyonun kurulması kararlaştırmıştır. Bu sırada Türkiye’de de Atatürk Bakü Kongresi’ni yakından takip etmiş, Türkiye Cumhuriyetinden temsilci olarak Fuat Köprülü ve Hüseyinzâde Ali Bey ile o dönemde İstanbul’da bulunan yabancı Türkologlardan Barthold toplantıya katılmıştır. Kırgızistan’dan yeni Kırgızca Latin alfabesi komisyonunu yöneten O. Aliyev, İ. Arabayev ve K. Tınıstanov’la beraber Bakü Türkoloji Kongresine katılmışlardır. 1925 yılının Ağustos, Eylül aylarında Erkin Too’nun baş editörlüğünü yapan ünlü dilci, edebiyatçı, şair K. Tınıstanov (1901-1938) Bakü Kongresinde bütün Türk halklarına Latin alfabesi projesini önermiş ve kabul edilecek Latin alfabesinin harflerinin bütün Türk halkları için aynı olması gerektiğini savunmuş, ancak Tınıstanov’un projesi kabul edilmemiştir. Bakü 1. Türkoloji Kurultayında Prof. Bekir Çobanzade’nin sunduğu rapor ve teklifi üzerine 11 Mayıs 1927’de yeni Türk (Latin) alfabesinin birleştirilmesine karar verilmiş ve “Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesi” adı verilen Latin alfabesi kabul edilmiştir. 6 Mayıs’ta Almatı’da yapılan Yeni Alfabe Komitesinin 6. toplantısında Latin alfabesinin kabulüne en fazla Kazaklar ve Tatarlar itiraz etmişlerdir. Azerbaycanlı dilci Ağamalioğlu gibi bazı dilciler de Latin harflerini şiddetle savunmuştur. 1927-28 ders yılında Azerbaycan yeni alfabeye resmen geçmiştir. 1928-1930 arasında da Sovyetlerdeki bütün Türkler kademe kademe Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesine geçmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti de 1 Kasım 1928 tarihli kanunla Latin esaslı Türk alfabesini kabul etmiştir. Kanun 3 Kasım’da yürürlüğe girmiş, 1 Ocak 1929’dan itibaren de uygulanmaya başlanmıştır (Ercilasun, 1997: 108; Ercilasun, 1997: 112; Kamçibekova, 2006: 33; Altımuşova, 2013: 78; Nerimanoğlu, 2015: 79; Demirci, 2011: 227-229).

Kırgızistan’da Kasım Tınıstanov 1926 yılında Latin alfabesinden oluşan *Ene Tilibiz* (Ana Dilimiz) adlı okul kitabını hazırlamış, 1927 yılında da Arap alfabesi bırakılıp Latin alfabesine geçilmiştir (Çakın, Akman, 2017: 288). 1927’de Kırgızistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Sovyetlerinin ilk kuruluş kongresinde, 1927’den itibaren Latin alfabesine dayalı

Kırgız yazısına geçme kararı alınmış ve yeni alfabeyi uygulamaya sokmanın zamanı beş yıl olarak belirlenmiştir. Latin alfabesine geçme işini tecrübeli eğitimci İşanalı Arabayev üstlenmiş, onun başkanlığında hazırlanan yeni alfabe ve ders kitapları 1928 yılında yürürlüğe girmiştir (Gündoğdu, 2014: 11). 1 Ocak 1930'da Kırgızistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Merkezi İcra Komitesi Arap alfabesine dayalı Kırgız yazısının tamamen ortadan kaldırılmasına ve tüm devlet işlerinin Latin harfleriyle yürütülmesine dair karar almıştır. Böylece Arap alfabesi plânlananandan iki yıl önce, yani üç yıl içinde kullanımdan çıkarılmıştır (Altımyşova, 2013: 78).

Lenin'in "Latin harfleri Doğu'da devrim hareketlerinin başlangıç unsurudur." şeklindeki sözleri, Stalin döneminde Latin teşkilatlarının temel ilkesi olmuştur. Rusya için Latin politikası, doğuda uygulanacak devlet politikasıdır ve Arap harfleri de devletin düşmanıdır. 1925 yılında Arap alfabesinde basılı eserlerin ithali yasaklanmıştır. 1928-1930 arasında özel harfler eklenmiş bir Latin alfabesinin kullanımına geçilmiş, bu yolla Arapça kullanan eski seçkinlerin etkisi azaltılmıştır. İlk aşamada Kiril alfabesi yerine Latin alfabesinin seçilmesinin nedeni özellikle Müslüman halklara dil politikasında Ruslaştırma amacı güdüldüğü izlenimini vermekten kaçınma düşüncesidir. Bu orta yol politikası sonucu, 36 milyon konuşanı olan 70 dil Latin alfabesiyle yazılmaya başlanmıştır (Açık, 2011: 3).

Kırgız Türkçesinin oluşturulması sürecinde çok büyük roller üstlenen K. Tınıstanov 1928 yılında Kırgız Türkçesinin ilk gramerini Latin alfabesiyle yayınlamıştır.² Tınıstanov yine "1934 yılında Kırgız imlâ kılavuzunun taslağını hazırlamış ve yayınlamış; ancak bu çalışma resmî olarak onaylanmadan önce, Tınıstanov, Stalin diktatörlüğünün kurbanı olmuştur. Titizlikle hazırlanan bu imlâ kılavuzu, 1938 yılında Ş.K. Bakeyev, İ.A. Batmanov ve U. Baktıbayev'in ortak çalışmaları olarak yayınlanmıştır" (Kamçıbekova, 2006: 33).

Böylece Türk boylarının farklı şekillerde hazırlanmış Latin alfabelerine geçirilmesi ile Türk topluluklarının hem birbirleriyle hem de diğer İslâm dünyasıyla, özellikle de Türkiye'yle bağı kopartılmış olur. Fakat Türkistan Türkleriyle eş zamanlı olarak 1928'de Türkiye Cumhuriyetinin de Latin alfabesini kabul etmesi Sovyet yöneticileri yeni bir plânlamaya sevk etmiş ve her bir Türk boyu için Kiril harflerinden oluşan farklı alfabelerin oluşturulmasına karar verilmiştir. Önceleri "Arap alfabesi aleyhinde ortaya atılan iddialar bu sefer 1930'ların sonlarında Latin alfabesi için söylenmeye başlamıştır. Latin alfabesi Yüksek Tabakaların Dili olarak suçlanmış, Kiril alfabesine karşı çıkanlar cezalandırılmış, Kommunist gazetesinde sık sık Kiril alfabesini öven yazılar yer almıştır" (Kerimli, 2002: 281).

2.1.2.2. Kiril Alfabesine Geçiş

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Kırgız Türkçesinin edebî yazı dilinin oluşturulması sürecine girilir. 1923'te Kasım Tınıstanov'un teklifi ile Kuzey ağzı millî dil olarak tercih edilir. 1923-1928 yılları arasında ders kitapları yayımlanmaya, Erkin Too ve Kızıl Kırgızistan gazeteleri basılmaya başlar. Sovyetler Birliğinin ilk döneminde ana dilin kullanım alanı da oldukça geniştir. Büyük şehirlerde Kırgız Türkçesiyle öğretim yapan üniversiteler, enstitüler ve yüksekokullar bulunmaktadır. Sözlükler, okul kitapları yazılır ve bilimsel çalışmalar yapılır.

² Tınıstan Uulu, K. (1928) *Ene Tilibiz*. Frunze.

Kırgız Türkçesi, onun diyalektleri, fonetiği, grameri, kelime hazinesi pek çok dilbilimci tarafından ele alınır. Radyo, televizyon yayınları da ana dilde yapılır (Kamçıbekova, 2006: 34-35). Bütün bunlara rağmen XX. yüzyılın ikinci yarısında Rus dili üstün bir dil olarak ortaya çıkmıştır.

1930’larda Sovyetleştirme politikasının Ruslaştırma biçimini alması Sovyet dil politikasının dönüm noktasını oluşturmuştur (Açık, 2008: 3). Ruslar tarafından ilk defa 1933 yılında “tek alfabe” konusu gündeme getirilmiş, Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçilmesi gerektiği açıkça ifade edilmiş, böylece Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçiş süreci başlatılmıştır. Özellikle bu dönemde Kırgızistan’ın Rusça ve Kırgız Türkçesinde yayımlanan Sovettik Kırgızstan ve Kızıl Kırgızstan gazetelerinde Kiril alfabesine geçişle ilgili haberlere geniş bir şekilde yer verilerek kamuoyu oluşturulmuştur. Kiril alfabesine geçiş Sovyet yönetiminin almış olduğu kararla kısa sürede gerçekleşmiştir. 1939 yılından sonra Sovyet yönetimi Kiril alfabesine neden geçilmesi gerektiğiyle ilgili yazılar yayımlamıştır. Bu yazılarda Sovyetler Birliği içerisinde farklı alfabelerin kullanılmasının ülkeler arasında diplomatik, ekonomik ve kültürel gelişime engel olduğu dile getirilmiştir (Çakın, Akman, 2017: 288).

Parti Merkez Komitesi tarafından 1939 yılında yayımlanan bir bildiriye Latin alfabesinin kendi görevini yerine getirdiği ve çeşitli sebeplerle Kiril alfabesine geçişin gerekli olduğu bildirilmiş; Rusların Kırgız eğitim-öğretiminin, edebiyatının, sanatının ve kültürünün geliştirilmesi için verdiği katkılar dile getirilmiş, gelişmeleri devam ettirmek için Rusların kullandığı Kiril alfabesine geçmenin gerekliliği üzerinde durulmuştur (Mambetsariev, 1984: 64-65). Kırgızların sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmelere Rusların sayesinde ulaştığı fikrine Sovyet gazete ve dergilerinde geniş bir şekilde yer verilmiş, Kiril alfabesine geçiş Kırgızlar için medeniyete giden yolun anahtarı olarak gösterilmiştir (Çakın, Akman, 2017: 288).

1935’ten sonra bütün Sovyet cumhuriyetlerinde başlayan Kiril alfabesine geçme konusu 1939 yılında Kırgızistan’da da gündeme gelmiştir. “Ruslar tarafından Kırgızların hazırlayacakları alfabenin daha önce Kiril alfabesini kullanmaya başlayan Özbek, Kazak ve SSCB’de yaşayan diğer milletlere yakın olması istenmiş, bunun diğer Sovyet ülkelerinin Kırgız dilinde çıkan gazete, dergi ve kitapları geniş bir şekilde kullanmalarını kolaylaştıracağı belirtilmiştir. Kiril alfabesine geçişte yapılan bütün işler Moskova’da bulunan Yeni Alfabe Komitesi emir ve beyanları doğrultusunda gerçekleştirilmiştir (Çakın, Akman, 2017: 288-289).

1940’lı yıllara gelindiğinde Latin alfabesi ve son yayımlanan imlâ kılavuzu, Ruslaştırmayı amaçlayan bazı kimseler tarafından beğenilmemeye başlamıştır. Çünkü Rus sömürgesi, hükümet dilinin her işin anahtarı olduğunu ve eğitimin de sosyal kontrolün ilk araçlarından olduğunu çok iyi bilmektedir. 1940 yılında Sovyetler Birliği’ndeki diğer Türk boyları gibi Kırgızların da Rus alfabesini kullanması gerektiği belirtilmiş, çok geçmeden 36 harften oluşan Kırgız Kiril alfabesi 12 Eylül 1941 tarihinde KSSC³ Büyük Millet Meclisinde (Coğorku Keleş) onaylanmıştır (Dıykanov, 1990: 27). Kabul edilen bu alfabede, sadece Rusça sözcükler için Kırgız Türkçesinin fonetik yapısına uygun olmayan /я/ (ya), /ю/ (yu)/ gibi çift sesli harfler ile ayırma ve inceltme işaretleri (ъ, ь) de yer almıştır. Rusçada bulunmayan /ö/ ve /ü/ sesleri için Kırgızlar özel harfler kabul etmişlerdir. 1940-1941 yıllarında Latin ve Kiril

³Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti.

alfabeleri gazetelerde birlikte kullanılmıştır. Böylece Kırgızlar 1939-1941 yılları arasındaki geçiş sürecinin ardından, 1942 yılında tamamen Kiril alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Kırgızlar Kiril esaslı bu alfabeği günümüzde de kullanmaktadırlar (Çakın, Akman, 2017: 288-289).

Böylece ortak alfabe Rusçanın tek dil olmasına engel olacağı için Stalin 1937-1940 yılları arasında Türklerin Latin kökenli alfabelerini teker teker değiştirterek Kiril kökenli ve her biri diğerinden farklı yeni alfabelerin kabul edilmesini sağlamıştır. Edebî dillerin oluşturulması gibi, farklı Kiril alfabelerine geçiş de Türklerin kendi iradeleriyle değil, hâkim gücün irade ve kararıyla gerçekleşmiştir. Alfabe değişikliğiyle Türkler birbirlerinin eserlerini artık okuyamaz hâle gelmişler, böylece edebî diller birbirlerinden daha da uzaklaşmıştır (Ercilasun, 1997: 109). Bunun topluma yansması iki farklı alanda olmuştur: Bir yandan yeni nesil, Arap harfleriyle yüzyıllar boyunca oluşturdukları bilgi ve kültür birikimini okuyup anlayamaz hâle gelmiş, diğer taraftan ortaya konan yeni imlâ ve yazım kurallarının karışıklığı insanları duygu ve düşüncelerini ifade edemez hâle getirmiş, ayrıca Türkiye ile kültürel temasa engel olunmuştur. Kiril alfabesine geçişin ekonomik ve diğer bedelleri de adı geçen devletlere oldukça ağır bir yük getirmiştir. Kısa bir zaman önce Latin alfabesine göre ayarlanan daktilo, matbaa ve diğer âletler kullanılamaz, milyonlarca cilt okul kitabı işe yaramaz hâle gelmiştir. Ayrıca Arap veya Latin alfabesiyle okuma yazma öğrenmiş olan yetişkinler bir anda okuryazar olmaktan çıkmıştır. Kiril alfabesine geçişin bir diğer sonucu da, milliyet dillerini Rusçanın etkisine daha açık hâle getirmesidir (Açık, 2008: 4). Sovyet hükûmeti Türk halklarına Kiril esaslı olmakla birlikte aynı ses için farklı harflerin alındığı alfabeler oluşturarak Türkleri parçalamayı, aralarındaki iletişimi koparmayı ve ortak kültürlerini yok etmeyi amaçlamıştır. Kiril alfabesine geçiş aynı zamanda Türk halklarının geçmişle olan bağlarını da koparmıştır. Sovyetler Birliğinin Türkistan Türklerinin kullandığı alfabeği Latin'den Kiril'e geçirmesinin en önemli nedenlerinden biri de 1928'de Latin alfabesine geçmiş olan Türkiye ile Orta Asya Türklüğü arasındaki bağları koparmaktır (Gömeç, 2002: 68; Çakın, Akman, 2017: 289).

Kırgızların Kiril alfabesini kullanmaya başlamalarıyla birlikte Kırgız Türkçesine Rusça'dan birçok kelime girmiş ve Kırgız Türkçesinin yapısı Rus diline benzetilmeye çalışılmıştır. Kırgızistan'da 1939 yılına kadar kişilerin soyadlarına "uulu, kıızı" sözcükleri eklenirken, Kiril alfabesine geçişle birlikte bu sözcükler Rus diline uygun olarak "ov" ve "ova" ekleriyle yer değiştirmiş, ayrıca Kırgız Türkçesinde kullanılan birçok terim Rusça'ya uygun hâle getirilmiştir (Altımuşova, 2013:88; Çakın, Akman, 2017: 289).

Alfabeden sonra sıra imlâ meselesine gelmiştir. Rus hâkimiyeti öncesi Arap alfabeli Kırgız yazısının oturmuş bir imlâsı yoktu. Latin alfabesine geçme aşamasında Bakü 1. Türkoloji Kurultayında imlâ konusu da ele alınmış, Kurultayın 6 ve 7. toplantısında Türk dillerinin imlâ meselesi tartışılmıştır. Türk toplulukları arasında alfabelerin yakınlaştırılması gibi imlâ konusunda da birlik sağlanmaya çalışılmış, 11 Mayıs 1924 tarihinde Umumittifak Yeni Türk Alfabeti Merkez Kurulu oluşturulduktan sonra birbiri ardınca Taşkent, Kazan ve Alma-Ata şehirlerinde imlâ kongreleri düzenlenmiştir. "Kırgızistan'da imlâ kılavuzu hazırlamasorumluluğunu Kırgız aydınlarından Hüseyin Karasayev üstlenmiştir. Karasayev Kırgız imlâ ve noktalama kurallarının taslağını hazırlamış ve taslak yasalar gereği Rus aydını Y. Yantsin tarafından gözden geçirilip onaylandıktan sonra 1948'de yayımlanmıştır. Bu kılavuz

1953'te gözden geçirilip bazı düzenlemeler yapılmıştır. Kırgız alfabesi hazırlanırken Kırgız Türkçesinin iç yapısı dikkate alınmadığı gibi, imlâ kuralları da Rus bilim adamlarının gösterdiği şekilde hazırlanmış ve kabul edilmiştir. Bu durum hem yazı diliyle konuşma dili arasında farklılıkların ortaya çıkmasına sebep olmuş, hem de Kırgız Türkçesinin öğretiminde pek çok zorluğu beraberinde getirmiştir (Kamçıbekova, 2006: 33-34).

Rus dil politikası alfabe ve imlâyla sınırlı kalmamıştır. Özellikle Rus dilinin kullanım alanları konusunda, iktidarının ilk döneminde millî dillere karşı yumuşak bir siyaset izlediği izlenimi veren Stalin, iktidarının ikinci yarısında (1937-1953) Ruslaştırma siyasetini şiddetli bir biçimde arttırmıştır. Millî dillere karşı tavır sertleşmiş, tüm çalışmalar sıkı denetim altına alınmış, birçok bilim adamı ve üst düzey yönetici milliyetçilik ve devlete ihanet suçları ile yargılanmış ve çoğu katledilmiştir. Artık halk kendi dilini, tarihini okutmak için izin almak zorundadır. Tüm eğitim materyalleri sıkı denetim altındadır. Hatta öğretmenler her ders öncesi öğretim materyallerini ve hazırladıkları metinleri yönetim kuruluna göstermek ve onaylatmak zorundadır (Kamçıbekova, 2006: 35).

Bölgeye Slav kökenli halkların yerleştirilmesi, Rus dilli okulların artırılıp ana dilde eğitim veren okulların azaltılması, yükseköğretimde sadece Rusça eğitim verilmesi, resmî işlemlerin Rusçayla yürütülmesi, Kırgız Türkçesine anayasada resmî dil statüsünün verilmemesi, devlet işine Rusça bilenlerin atanması Rus dil siyasetinin diğer görünümleri olmuştur. Bunların yanı sıra psikolojik yöntemlere de başvurulmuş, yerli halka Rusçanın yüce bir dil olduğu, Rusça bilenlerin kendini üstün hissedeceği düşüncesi empoze edilmiştir (Yılmaz, 2014: 343). Bu düşünce Lenin'in şu sözlerinde açıkça kendini göstermiştir: ... *Turgenyev'in, Tolstoy'un, Dobrolyubov'un, Çernişevski'nin dilinin yüce ve güçlü olduğunu sizden daha iyi biliyoruz. Rusya'da ikamet eden istisnasız tüm ulusların ezilen sınıfları arasında daha sıkı bir ortaklığın ve kardeşçe bir birliğin oluşmasını sizden daha acilen istiyoruz. Ve elbette Rusya'nın her sakininin yüce Rus dilini öğrenme olanağına sahip olmasından yanayız. Sadece şunu istemiyoruz: zorlama unsuru. İnsanları sopayla cennete sürmek istemiyoruz. Çünkü kültür üzerine istediğiniz kadar güzel laf edin, zorunlu resmî dil cebirle ve zorla öğretmekle bağlıdır. Yüce ve güçlü Rus dilinin, birilerinin onu sopayla öğrenmeye zorlanmasına ihtiyacı olmadığına inanıyoruz* (<http://www.marmaracagdas.com/yazar-dunya-anadil-gunu-vesilesiyle-1501.html>, 02.09.2019)

2.1.3. Bağımsızlık Dönemi Dil Politikaları

Eski Sovyet coğrafyasında bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetlerinde dil konusunun önemli sorunlardan birini oluşturmuştur. Yetmiş yılı aşkın bir süre Rusçanın büyük etki ve baskısı altında kalan Türk lehçelerinin durumu aynı zamanda bir kimlik meselesi hâlini almıştır. 1991'e gelindiğinde Türk boylarının büyük bir kültür erozyonuna uğramış olmalarının temel sebeplerinden biri de kültürün taşıyıcısı olan dilinin içinde bulunduğu durumdur.

Kırgızistan'da daha bağımsızlık kazanılmadan önce dil meseleleri üzerinde durulmuştur. C. Aytmatov 1985'te "Literaturnaya Gazeta" gazetesine verdiği bir demeçte şehirlerde ana dilde çocuk yuvalarının ve kreşlerin bulunmadığından söz etmiş ve her milletin ana dilinde konuşup ana dilinde edebiyatını ve medeniyetini geliştirmesi gerektiğini dile getirerek bu durumun kreş ve anaokullarından itibaren ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Nihayet 21 Şubat 1987'de

Komünist Parti Merkez Komitesi, Rusça ile birlikte millî dillerde de eğitimin geliştirilmesi ve bu iş için özel projeler hazırlanması yönünde bir karar almıştır (Kamçibekova, 2006: 33-34).

1988 yılında Kırgız toplumunun ileri çevreleri iki dillilik meselesini geniş olarak tartışmaya, Kırgız Türkçesinin resmî dil olma meselesini açıkça dile getirmeye başlamışlardır. Bu aşamada tartışmalar millî dilin geliştirilmesi ile çokdilliliğin korunması arasında gelişmiştir. İlk önce Kırgız bilim adamları ülkede Kırgız dilinin Sovyetler Birliğinin tamamında hâkim olan Rus dili ile birlikte, eşit haklara sahip olarak yaşaması meselesini ileri sürmüşlerdir. Yazarlar Cengiz Aytmatov, Tügölbay Sıdıkbekov ve diğer siyaset ve bilim adamları Kırgız dilinin eşit haklılığı için mücadele etmişlerdir. Ancak bazı insanlar, özellikle dışarıdan gelen kadrolar sadece Rus diline vakıf oldukları için bu fikre karşı çıkmışlardır. Fakat Kırgız parlamentosunun çıkardığı dil kanunu bütün tahminlerin üstünde bir gelişme olmuştur. Parlamentodakilerin hemen hemen hepsi komünistlerden oluşmasına rağmen 23 Eylül 1989 yılında parlamento “Kırgız SSC’nin Devlet Dili Kanunu”nu çıkarmış ve bu kanunda Kırgız dili tek devlet dili olarak ilân edilmiş, Rus dili ise farklı etnik gruplar arasında iletişim dili olarak belirlenmiştir (Abdiyeva, 2017: 112; Kamçibekova, 2006: 33-34). Bu olay Kırgız Türkçesi için Sovyet devrinde atılan en başarılı adım olmuştur. Bugün Kırgızistan’da 23 Eylül Kırgız Türkçesi Bayramı (Kırgız Tili Mayramı) olarak kutlanmaktadır. Kırgızistan’da 31 Ağustos 1991’deki bağımsızlıktan sonra da ilk ele alınan konulardan biri Kırgız Türkçesinin statüsü meselesi olmuştur. “Kırgız Türkçesi Sovyet devri boyunca, Gorbaçov dönemi (1985-1991) hariç, Kırgızistan anayasasında yer alamamıştır” (Kamçibekova, 2006: 37). Ancak bağımsızlıkla birlikte bunun için artık bir engel kalmamıştır.

Kırgızistan bağımsızlığını ilân ettikten sonra pek çok problemle karşı karşıya kalmıştır. Bunların başında da ekonomik ve siyasî sorunlar gelmektedir. Halkın aş, iş sıkıntısı çektiği, yönetimde istikrarsızlıkların hüküm sürdüğü bir ortamda dil konuları elbette başlangıçta gerektiği şekilde ele alınamamıştır. Bu aşamada bağımsızlık ilânlarının ilk gününden itibaren Türkiye kardeş ülkelere her alanda yardım ve destek vermeye başlamıştır.

Kırgızistan bağımsızlığını ilân eden diğer Türk devletlerinden farklı bir anayasal süreç geçirmiştir. Kırgızistan bağımsızlık sonrası liderlik sorunu yaşamış, güneyde Özbeklerle, kuzeyde Rus ve diğer topluluklarla etnik çatışmalar yaşamış, 26 yıllık bağımsızlığına iki darbe sığdırmış bir Türk cumhuriyetidir. Bu durumun siyasî, ekonomik vb. çeşitli sebepleri vardır. Bağımsızlık sonrası dönemde ekonomideki kötü gidişat ve bazı stratejik konularda ortaya çıkan görüş ayrılıkları Akayev’le meclis arasında çatışmaya yol açmıştır. Kırgızistan’da iktidar, parlamento üzerinde tam otorite sağlayamamış, daima itirazlarla karşılaşmış, hükümet ise ardında bunlara karşı koyabilecek siyasî ve ekonomik bir güç bulamamıştır (Demirtepe, 2012: 1-3). Bu durum da her tür politikada olduğu gibi dil politikalarının uygulamaya sokulamamasında etkili olmuştur.

1993 tarihli Kırgız Anayasasının önsözünde iyi bir başlangıç yapılarak “Kırgızların millî geleneklerini yeniden diriltmekten, atalardan kalan müşterek hayatı huzur ve barış içinde yaşatmaktan söz edilmiş, devletin halkın geleneklerine bağlılığı vurgulanmıştır. Anayasanın 5. maddesinin ilk şeklinde resmî dilin Kırgız dili olduğu, bunun yanında kullanılan Rusça ve başka dillerin ülkede konuşulabileceği, bu dillerin eşit ve serbest olarak gelişmesine garanti verildiği belirtilmiştir” (Alkan, 2011: 224; Demirtepe, 2012: 6).

1994 yılında meclis, Akayev'in Rusçayı ikinci resmî dil yapma önerisini geri çevirmiş, buna karşın “Kırgızistan toprakları Kırgız halkının mülkiyetindedir.” hükmünü içeren bir yasayı kabul etmiştir. Temmuz 1994'te teknik işlerde çalışan Rus görevlilere çeşitli meslekî güvenceler getirilmiş, iş hayatında Kırgız Türkçesinin konuşulması zorunluluğu askıya alınmış, ancak Rusçanın ikinci resmî dil olması yönündeki çabalar başarısız kalmıştır (Alkan, 2011: 220-221; Demirtepe, 2012: 4).

Bağımsızlık öncesi dönemde olduğu gibi, bağımsızlıktan sonra da Kırgızistan yöneticilerinin dış politikada en önemli önceliği daima Rusya olmuştur. Bu nedenle ülkedeki Rus azınlığı ve Rus devletini rahatsız edebilecek en küçük bir söz veya karardan imtina edilmiştir. Ülkede nüfus bakımından Ruslardan daha kalabalık gruplar (ör. Özbekler) bulunmasına rağmen Rusların talepleri her zaman dikkate alınmıştır. “Cumhurbaşkanı Askar Akayev'in kararı ile 20 Ocak 1998'de kurulan ve Kırgız Türkçesinin yazgısını değiştirmeyi gönülden arzulayan bazı seçkin Kırgız aydınlarının da üyesi bulunduğu Kırgızistan Devlet Dili Millî Komisyonu (Mamlekettik Til Boyunça Uluttuk Komissiya), kuruluşundan bu yana çeşitli tasarılar hazırlayarak hükûmete sunsa da yeterli ekonomik ve daha da önemlisi iradî desteği bulamamıştır” (Kılıç, 2010: 35). Kırgız Türkçesi konusunda duyarlı aydınlar, politikacılar ve halk arasında şiddetli tartışmalar yaşanmış, hükûmet sert şekilde eleştirilmiş, ancak bu, işe yaramadığı gibi bazıları da yerlerinden olmuşlardır.

20 Eylül 2000 tarihinde Kırgızistan Cumhurbaşkanınının kararnamesiyle onaylanan 2000-2010 döneminde “Kırgızistan Cumhuriyetinin millî dilini geliştirme” programında Kırgız Türkçesinin ders olarak okutulması vurgulanmış, fakat bu metinlerde millî dili sosyal yaşamın tüm alanlarında geniş olarak kullanma meselesi ve onun birleştirici rolü yer almamıştır (http://www.president.kg/files/til_boyuncha_uluttuk_programma.pdf (09.12.2017)).

Bu yıllarda ülkede yeni bir ekonomik sisteme geçişin ve başka pek çok nedenin getirdiği işsizlik, yoksulluk gibi ekonomik ve sosyal sorunlar nedeniyle, hükûmet pek çok siyasî ve ekonomik bağlantıların bulunduğu Rusya ile ilişkileri güçlendirmeye çalışmıştır. Bu amaçla 29 Mayıs 2000'de uzun tartışmalardan sonra çıkarılan Kırgız Cumhuriyetinin Resmî Dili Yasası ve 2001 Anayasasında Rusça resmî dil olarak belirlenmiştir. Devlet dili-resmî dil ayrımı getirilerek Kırgız Türkçesi devlet dili olarak kalırken, Rusça resmî dil olarak tanınmıştır. Böylece Rusçanın fiilen elinde tuttuğu üstünlük kanunla da desteklenince Kırgız Türkçesinin durumu daha da kötüleşmiştir. Bu dönemde ülkede özellikle Kırgız kökenli vatandaşlar arasında Kırgız Cumhuriyetinin bütün vatandaşlarının devlet dilini, yani Kırgız Türkçesini bilmesi gerektiği yönündeki talepler artmıştır. Bu taleplerin arasında Kırgız Türkçesinin bütün kamu görevlileri için zorunlu olması şartı da bulunmaktadır. Fakat 2001'de parlamento Dil Sınavına İlişkin Yasa Tasarısını reddetmiş ve yalnızca Cumhurbaşkanı adaylarının Kırgız Türkçesinden sınava girmesini öngören bölümü onaylamıştır. İlk Cumhurbaşkanı Akayev'den sonra 23 Ekim 2007 tarihinde referandumla kabul edilen yeni anayasada da Kırgız Türkçesinin devlet dili, Rusçanın ise resmî dil statüleri aynı şekilde devam etmiştir (Abdiyeva, 2017: 112; Alkan, 2011: 224; Demirtepe, 2012: 6).

Kırgız Türkçesi her ne kadar devlet dili hâline gelse de Kırgızistan'da bu dönemde Rusçanın kullanım oranı hâlâ yüksektir. “Kırgız Türkçesine devlet dili statüsü verilmiş olmasına

rağmen Rusça eğitim, yönetim ve siyasette kullanılmaya devam etmiş, Kırgız Türkçesi ise daha az resmî özellik taşımıştır. Dil Yasasının uygulamaya konması sürekli olarak ertelenmiş ve böylece Kırgız Türkçesinin resmî işlemlerde kullanılması hemen gerçekleşmemiştir. Diğer taraftan 1989-2007 yılları arasında Kırgızca konuşan nüfusun sayısının %53'ten %70'e yükseldiği ve Rusça konuşan nüfusun sayısının azaldığı görülmektedir. Eğitim Bakanlığının resmî raporları ve diğer belgelere göre Kırgızistan'da eğitim Kırgız Türkçesi, Rusça, Özbek Türkçesi ve Tacikçe olarak yapılmaktadır. Kırgız Türkçesi kırsal alanda baskın olarak kullanılırken, Rusça etkinliğini şehirlerde hâlâ korumaktadır. Üniversitelerde eğitim dili olarak Kırgız Türkçesi, Rusça ve Özbek Türkçesi kabul edilirken, KIRGIZ-RUS Slav Üniversitesi, Kırgızistan Uluslararası Üniversitesi gibi bazı üniversitelerde yalnızca Rusça eğitim verilmektedir (Abdiyeva, 2017: 112).

Kırgızistan parlamentosunun 12 Şubat 2004 tarihli toplantısında kararlaştırılan ve 2 Nisan 2004 tarihinde Cumhurbaşkanı Askar Akayev tarafından onaylanan 36 maddelik "Kırgız Respublikasının Mamlekettik Tili Cönündö Kırgız Respublikasının Mıyzamı" kararında Kırgız Türkçesinin devlet dili, Rusçanın resmî dil olduğu, her türlü yurt içi ve yurt dışı yazışmada, konuşmada, eğitim ve yayında bu dillerin kullanılacağı, Kırgızistan'daki diğer halkların dillerinin korunup geliştirilmesine de imkân sağlanacağı belirtilmiştir. Ayrıca Kırgız Cumhurbaşkanı'nın, Meclis Başkanının, Başbakanın ve devlet memurlarının Kırgız Türkçesi bilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu kararda yer alan Kırgızistan vatandaşlarının, özellikle devlet işlerinde çalışan herkesin Kırgız Türkçesi bilmesi şartına Ruslar itiraz etmiş ve bu itiraz nedeniyle uygulama için 15 yıllık bir geçiş süreci tanınmıştır (Buran, 2005: 311-312; Polat, 2011: 3).

Askar Akayev, muhalefetin 27 Şubat 2005 genel seçimlerine hile karıştırdığı iddiasıyla ülkenin güneyinde başlattığı gösterilerin yayılarak ayaklanmaya dönüşmesi sonucu 24 Mart 2005'te fiilen, 5 Nisan 2005'te de resmen devlet başkanlığına veda etmiş (Kılıç, 2010: 35) ve kaçarak Rusya'ya sığınmak zorunda kalmıştır. Akayev'in ardından Kurmanbek Bakiyev 25 Mart 2005'te başbakanlık ve devlet başkanlığı görevlerini vekâleten üstlenmiş, 10 Temmuz 2005'teki devlet başkanlığı seçimlerini de %89 oyla kazanmıştır (Kılıç, 2010: 37). Ancak Bakiyev döneminde de Kırgız Türkçesinin durumu açısından ümit verici bir gelişme yaşanmamıştır.

2005 yılı Kasım ayında anayasa değişiklikleri kapsamında Rusçanın statüsü gündeme getirilmeye çalışılmıştır. Asaba (Bayrak), Aşar (Kolektif Çalışma), Uluu Birimdik (Büyük Birlik) gibi çeşitli siyasî parti ve toplum kuruluşları Rusçanın resmî dil statüsünün anayasadan çıkarılması hususunda devlet başkanına başvurmuş, ancak herhangi bir sonuç alınamamıştır. Hatta devlet dili ile ilgili olarak yeni anayasa tasarılarında bulunan bazı maddeler bile anayasada yer alamamıştır. Örneğin 15 Temmuz 2006 tarihli tasarıda devlet diliyle ilgili hükümlerin bulunduğu "Kırgız Respublikası (Kırgız Cumhuriyeti)" adlı birinci kısmın "Calpı Negizder (Genel Esaslar)" adındaki birinci bölümünün 5. maddesinde "Kırgız Cumhuriyetinin devlet dili Kırgızcadır." fıkrasının altında yer alan "Kırgız Cumhuriyetinin üst düzey görevlileri resmî oturumlarda ve yurt dışı ziyaretlerinde devlet dilinde konuşmakla yükümlüdür." ibaresi 30

Aralık 2006'da Coğorku Keleş (KBMM⁴) tarafından kabul edilen ve 15 Ocak 2007'den itibaren yürürlüğe giren anayasa metninden çıkartılmıştır. 5. maddenin 2. fıkrasında ise “Kırgız Cumhuriyetinde resmî dil olarak Rusça kullanılır.” denmektedir (Kılıç, 2010: 37-38).

Kırgızistan'da Rusçanın resmî dil ilân edilmesi Akayev'in bir icraatı olsa da sonraki Bakiev iktidarı da Kırgız Türkçesinin güçlenmesi, kullanılabilirliğinin artması yönünde hiçbir çaba sarf etmemiştir. Hatta “Mayıs 2006'da Devlet Dili Millî Komisyonu Başkanı Taşboo Cumagulov 2015 yılına kadar yazı işlerinde tamamen devlet diline geçilmesinin plânlandığını açıklayınca Bakiev, Cumagulov'un açıklamayı kendi bilgisi dışında yaptığını, böyle her şeyi derhal Kırgızcaya döndürmenin uygunsuz durumlara yol açacağını, henüz hazırlıkların o düzeye gelmediğini vurgulamış ve “Kırgızistan'da Rusçayı öğretmek lazım, özellikle köylerde çocukların Rusçayı konuşamaz olmaları büyük bir problem. Rusça olmadan gençlerimiz Rusya'da, Kazakistan'da iş bulamazlar; bu iş göçü Kırgızistan'a her yıl 400 milyon dolar kazandırmaktadır”. sözlerine yer vermiş, resmî dilin değişeceği konusunda ülkedeki Rus dilli halkın huzursuz olmasına hiç gerek olmadığını belirtmiştir (Kılıç, 2010: 38-39). Bakiev yine 2008 yılında Kırgızistan Eğitim Bakanı İşengül Bolcurova'yı makamında kabulü esnasında ülkede orta eğitim kurumlarında Latin alfabesine geçişin planlandığını ancak Latin alfabesine geçiş için acele edilmeyeceğini ifade ederek Kırgızistan'ın ekonomik durumuna göre hareket edeceklerini belirtmiştir (<https://www.timeturk.com/tr/2008/04/03/kirgizistan-latin-alfabesine-geciyor.html>, 05.09.2019)

Bu arada Kırgız Türkçesinin kullanım alanını genişletmek amacıyla bireysel ve kurumsal çabalar da devam etmiştir. “29 Şubat 2008'de Devlet Dili Millî Komisyonunun 10. kuruluş yıldönümü dolayısıyla Kırgız Millî Üniversitesinde “Kırgızistan'ın Geleceği Devlet Dilinde” adlı ulusal bir konferans düzenlenmiş ve konferans “devlet dili siyaseti, Kırgızca'yı geliştirme meselesi, terimler ve evrakın devlet dilinde yürütülmesi” olmak üzere üç oturumda gerçekleştirilmiştir” (Kılıç, 2010: 42).Devlet diline öncelik vermeye çalışan bazı yetkililerin ferdi çabaları da genellikle engelle karşılaşmıştır. 2008'de İçişleri Bakanı ve polis kuvvetleri komutanı Moldomusa Kongantiyev'in “Devlet dilini bilmeyen polisler görevlerini sürdüremeyecek, bakanlıkta yazı işleri Kırgızca yürütülecek.” şeklindeki emri derhal yayılmış ve büyük bir tepkiye yol açmıştır. Bakanın bu emrini hukuk bürosundan adını açıklamayan bir görevli Bişkek'teki Rus dilli bir internet sitesinde yayınlamış ve bunun Rus dilli vatandaşların haklarını engellemek olduğu, durumun meclise taşınacağı yönünde tartışmalar büyümüştür. Bazı milletvekilleri bakana soruşturma açılacağını söylerken, bazıları da bakanı destekleyen açıklamalar yapmışlardır. Sonunda bakanlığın basın sözcüsü böyle bir buyruk olmadığı, internette yer alan bilginin yalan olduğu yönünde basın açıklaması yapmıştır (Kılıç, 2010: 41). Görüldüğü üzere yavaş yavaş devlet diline geçmeyi amaçlayan çabalar maalesef bu çalışmalarını baltalayan ve bu çalışmalara engel olan anlayışa takılarak başarısız olmuştur.

Kırgızistan'da 2013 yılından itibaren Kırgız Türkçesini geliştirme ve sosyal hayattaki rolünü artırma yönünde çalışmaların arttığı görülmektedir. “1 Temmuz 2013'te Kırgızistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev'in ‘Kırgız Cumhuriyetinde millî dili ve dil politikasını geliştirmek için önlemler hakkında’ (Kırgız Respublikasında mamlekettik tildi

⁴ Kırgızistan Büyük Millet Meclisi.

önüktürüü cana til sayasatın örkündötüü boyunça çaralar cönündö) başlıklı kararnamesiyle dil politikasını geliştirmenin ilk sıradaki araçları ve üstünlükleri belirlenmiştir. Bu kararnamenin hayata geçirilmesi ile ilgili çalışmaların çerçevesinde oluşturulan çalışma grubu, 2014-2020 yılları arasını kapsayan altı yıllık bir dil plânlamasına gitmiş ve 'Kırgızistan Cumhuriyetinde 2014-2020 yılları devlet dilini geliştirme millî programı' (Kırgız Respublikasında 2014-2020 cıldarı mamleketтик tildi önüktürüünün uluttuk programması) adlı programda gerçekleştirilmesi hedeflenen hususlar etap etap belirlenmiştir. Programın amacı "Millî dilin tam ve geniş olarak kullanılmasını temin eden etkili bir dil politikası oluşturmak ve ana dilini, devlet, resmî ve uluslararası dilleri akıcı bir şekilde bilen Kırgızistanlıların çok dilli yeni neslini geliştirmek." şeklinde belirlenmiştir. Söz konusu programda devlet dilini, yani Kırgız Türkçesini öğrenmenin her Kırgız Cumhuriyeti vatandaşının görevi ve sorumluluğu olması gerektiği, vatandaşların toplumsal hayata aktif katılımı ve rekabet gücünü belirleyen teşvik edici bir etken olması gerektiği dile getirilmiştir. Bu programın geliştirilmesindeki nedenlerden biri Kırgız Türkçesinin devlet dili statüsüne sahip olmasına ve devlet dilini desteklemeye yönelik girişimlere rağmen, özellikle de devlet yönetimi, resmî yazışmalar ve yükseköğretimde kullanımının yaygınlaştırılmamasıdır. Ayrıca Kırgız dilinin ana dili, ikinci dil ve yabancı dil olarak öğretimi süreçleri ile bu süreçlerin altyapısının geliştirilmesi ve ilgili standartların belirlenmesi de programın amaçları arasında yer almıştır (Abdiyeva, 2017: 112; http://www.president.kg/files/til_boyuncha_uluttuk_programma.pdf, 09.12.2017)

Bunun yanı sıra 2013 yılında Devlet Dili Kanunu'na bazı değişikliklerin getirilmesini, yani yukarıdaki programda yer alan bazı konuların yer almasını öngören bir yasa tasarısı Coğorku Kengeş'te ele alınmış ve milletvekillerinin onayından geçmiştir. Millî Devlet Dilini ve Kırgız Cumhuriyeti Dil Politikasını Geliştirme Programında resmî belgelerin millî dile çevrilmesiyle ilgili esaslar da belirlenmiştir. Bu yöndeki önemli adımlardan biri Kırgız Hükümetinin 5 Mart 2013'te "Devlet ve belediye çalışanlarına Kırgız Türkçesi öğretme ve resmî yazışmaları millî dile çevirme önlemleri hakkında" başlıklı kararıdır. Buna göre devlet görevinde bulunanların Kırgız Türkçesi bilmesi zorunlu hâle getirilmekte ve bu sorumluluğu yerine getirmeyenlere yönelik bir takım cezaların uygulanması önerilmekteydi. Ancak yasa tasarısı toplumun özellikle de Rus dilli kesimi tarafından büyük tepkiyle karşılanmış ve ülkedeki diğer halkların haklarının kısıtlanması biçiminde değerlendirilmiştir. Sonuç olarak söz konusu değişiklik önerisi parlamentodan geçmiş olmasına rağmen, cumhurbaşkanı tarafından onaylanmamıştır (Abdiyeva, 2017: 113; http://www.president.kg/files/til_boyuncha_uluttuk_programma.pdf, 09.12.2017).

Ulusal Devlet Dilini ve Kırgız Cumhuriyeti Dil Politikasını Geliştirme Programını gerçekleştirme süreci, hazırlık (2014-2016 yılları), temel (2017-2018 yılları) ve düzeltme aşaması (2019-2020 yılları) olmak üzere üç aşamaya ayrılmıştır. Hazırlık aşaması için Kırgızca dil bilgisini ölçmeye yarayacak "Kırgıztest" sınavının geliştirilmesi ve uygulanmaya başlanması, Kırgız Türkçesi öğretim merkezlerinin kurulması, eğitim ve öğretimin bütün kademelerinde devlet dilinde eğitim verilmesi için gerekli şartların oluşturulması hedefleri belirlenmiştir. İkinci aşamada devlet görevlilerinin Kırgız Türkçesi dil bilgisini sertifikalandırma sistemini yaygınlaştırma amaçlanmıştır. Son aşama ise devlet dilinin ülkede yaşayan halklar arasında iletişim dili olarak faaliyet göstermesi, toplumsal hayatın önemli

alanlarında kullanılması ve çok dilli eğitim için de gerekli şartların oluşturulması konularını içermektedir. 2020 yılında bütün devlet kurum ve kuruluşlarında resmî yazışmaların devlet dilinde yapılması hedeflenmektedir. 2018 yılından itibaren yukarıdaki programda belirlenenlere uygun olarak devlet kamu hizmetleri görevlerinde bulunanlar Kırgız Türkçesi dil sınavına tabi tutulacaktır. Ancak burada yalnızca Rus dilli görevlilerin Kırgız Türkçesi öğrenmeleri değil, aynı zamanda Kırgız dillilerin de Rusça dil bilgisini artırmak hedeflenmektedir. Ayrıca bazı devlet dairelerinde bu ikisinin yanı sıra belirli düzeyde İngilizce dil bilgisi şartı da getirilmektedir (Abdiyeva, 2017: 113). 2013-2017 döneminde Kırgız Cumhuriyetini istikrarlı bir şekilde geliştirme stratejisinde millî dilin birleştirici rolünü güçlendirmek ve çok dilliliği geliştirmek Kırgızistan halkının birliğinin temel faktörü olarak alınmıştır. Buna göre “Kırgızistan Cumhuriyetinin devlet dilini bilmek her vatandaşın hakkı ve görevidir; devlet dili onun toplumsal hayata aktif olarak katılmasını ve toplumdaki rekabete uygun olarak yaşayabilmesini sağlamaktadır” (http://www.president.kg/files/til_boyuncha_uluttuk_programma.pdf,09.12.2017) görüşü benimsenmiştir. Ulusal Devlet Dilini ve Kırgız Cumhuriyeti Dil Politikasını Geliştirme Programına göre de kamu hizmetinde bulunanlar Kırgız Türkçesi dil sınavına tabi tutulacaktır. Ancak günümüzde bu karar kâğıt üstünde kalmış, uygulamaya sokulamamıştır. Cumhurbaşkanı ve başbakan adayları ise dil sınavına tâbi tutulmakta, yeterli puanı alamayanlar aday dahi olamamaktadır.

Kırgızistan’da Rusçanın resmî dil statüsü her zaman tartışmalara konu olmuştur. Mart 2015’te Kırgızistan ülke meclisinde Rusçanın resmî dil statüsünden çıkarılması için bir teklif hazırlanmıştır. Ulusal Dil Komisyonu Başkanı Egemberdi Ermatov ülkede 2020 yılına kadar Anayasa değişiklikleri yapılacağını belirtmiştir. Ermatov’un konuyla ilgili açıklamaları şöyledir (<http://www.dunyabulteni.net/haber/325487/kirgizistanda-rusca-resmi-dil-olmasin-teklifi>, 7.11.2017):

Bazı bilim adamları dil politikası konusunda değişikliklere ihtiyaç olduğunu gündeme getiriyorlar. Konu Kırgız dilinin geliştirilmesini konu edinen bilimsel-pratik konferansta da gündeme geldi. Bilim adamları Rus diline verilen resmî dil statüsünden vazgeçilmesini öneriyorlar. Yabancı dile verilen bu statü sadece bizde kaldı. Anadilini geliştirmemiz gerekiyor. Bunun için mecliste bir yasama girişimi olmalı. Birçok devlet kurumu Rus dili resmî dil diye Kırgız dilinde evrak tutmuyor. Biz plânlandığı gibi her hafta onların bu alanda yaptıklarını kontrol ediyoruz. Bazı kurum ve bakanlıklarımız artık evraklarını tamamen Kırgız dilinde yürütüyorlar. Örneğin, Acil Durumlar Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Kültür Bakanlığı.

Ermatov ayrıca bu alan için ayrılan 243 milyon Kırgız “som”unun⁵ bir kısmının çocuk yuvaları, okullar, üniversiteler ve devlet kurumları için devlet dilinde kitaplar yayınlamaya ayrılacağını kaydetmiş, Kırgız dili sınavı hazırlandığını ve 2016 yılından başlayarak tüm devlet ve belediye çalışanlarının bu sınavdan geçirileceğini belirtmiştir. Bunun devlet dilinin gelişiminde olumlu bir etkisi olacağını belirten Ermatov, daha önce Kırgız dilinin geliştirilmesi için iki ulusal programın yürürlüğe konulduğunu, ancak finansal destek olmadığı için işe

⁵ Som: Kırgızistan’ın para birimi.

yaramadığını ifade etmiştir (<http://www.dunyabulteni.net/haber/325487/kirgizistanda-rusca-resmi-dil-olmasin-teklifi>, 24 Mart 2015 tarihli haber, 27.11.2017).

Diğer taraftan 13 Eylül 2017'de Kırgızistan Cumhuriyeti Sosyal Demokrat Partisi (iktidar partisi) Rus asıllı milletvekili İrina Karamuşkina Kırgızistan'da şu an resmî dil statüsünde olan Rusçanın devlet dili olması teklifini parlamentoda dil meselesi tartışılırken dile getirmiş ve şunları ifade etmiştir (<https://www.google.com.tr/azattyk.org/amp/28732665>, 09.12.2017; www.sayasat.kg/kg/society -2, 09.12.2017):

Dünyada beş tane resmî dili olan ülkeler bile var. Ve onlar bu durumdan hiç şikâyetçi değil. Kırgızistan'da neden olmasın? Kırgızistan'da iki dil, Kırgız ve Rus dili resmî devlet dili olursa ne olur? Devlet işine girerken birçok insan için devlet dilini bilmemek problem yaratıyor, engel oluyor. Benden birkaç kişi işe alınmalarını rica ettiler ama Kırgız dilini bilmedikleri için işe alınmadılar.”

Netice itibarıyla Rusça Kırgızistan'da hâlen resmî dil statüsünü korumaya devam etmekte ve resmî kurumlarda herkes istediği dili kullanabilmektedir.

Devlet Kırgız Türkçesi öğretimini artırmak için zaman zaman zorlayıcı önlemler de almıştır. Başbakan Sapar İsakov'un Kasım 2017'de imzaladığı kararnameye göre Kırgızistan'daki tüm devlet çalışanlarının 2019'da Kırgız dilini temel düzeyde bilmeleri gerekmektedir. Yine 1 Mart 2018 tarihinden itibaren tüm illerde hükûmet ve belediye çalışanları Kırgız Türkçesi testlerinden geçirilecek, devlet memurlarının ana dili bilgileri ise 1 Ocak 2019'dan itibaren ölçülmeye başlanacaktır (<http://www.dunyabulteni.net/haber/325487/kirgizistanda-rusca-resmi-dil-olmasin-teklifi>, 27.11.2017). Ancak alınan bu kararlar da bugün maalesef kâğıt üstünde kalmıştır.

Kırgızistan'ın son cumhurbaşkanı Ekim 2017'de yapılan seçimle, daha önce başbakanlık görevini yürütmekte olan Sooronbay Ceenbekov olmuştur. “Ceenbekov girdiği Kırgız Türkçesi sınavından 94,6 puan alarak başarılı olmuştur (<http://www.haber3hilal.com/dunya/kirgizistan-basbakani-kirgizca-dil-sinavina-girdi-iste-aldigi-h26868.html>, 14.12.2017; <https://kabar.kg/tur/news/ba-bakan-ceenbekov-k-rg-zca-dil-s-nav-na-girdi/>, 21.06.2019). Rus Dili ve Edebiyatı mezunu olan Ceenbekov Güney Kırgızistan'da uzun yıllar Rusça öğretmenliği yapmıştır. Ceenbekov Kırgızistan için Rus dilinin gerekli olduğunu belirterek Rusçanın resmî dil statüsünün kanunla belirlenmiş olduğunu ve değiştirilemeyeceğini ifade etmiştir. Devletin en tepesindeki kişi olan Ceenbekov Rusçadan yana bir tavır takınarak şunları ifade etmiştir:

Rus dili dostluk dilidir. Birleşmiş Milletler tarafından da bu onaylanmıştır. Ben kendim de Rusça okudum. Rus dili bana dünya edebiyatı ve kültürünü tanımanın kapılarını açtı. Rus dili bilim ve medeniyeti en sağlıklı ve hızlı öğrenmek için bir araçtır. Son yıllarda Rusya'yla ilişkimiz iyileşiyor ve ben de elimden geldiği kadar iyileştirmeye çalışacağım. Rusya'yla ilişkimiz bizim için çok önemlidir. Askerî olsun, ticarî olsun, kültür konusunda birbirimize ihtiyacımız vardır.

Ceenbekov girdiği dil sınavının ardından Kırgız Türkçesi için ise şunları belirtmiştir (<http://en.kabar.kg/tur/news/ba-bakan-k-rg-z-dili-ozgurlu-umuzun-semboludur/>, 21.06.2019):

Kırgızca, ana dilim olmasından dolayı herhangi bir zorluk çekmedim. Devlet kurumlarında çalışan tüm görevliler ve tüm halk Kırgızca bilmelidir. Dil bizim gururumuz, özgürlüğümüzün sembolüdür. Dilimizin geliştirilmesi için elimizden geleni yapmamız gerekir ve Kırgızcanın geliştirilmesi için sadece kâğıtta değil, ama çalışmalarımızda da tüm koşulları yaratmalıyız. Bu çok önemlidir.

Günümüzde Kırgızistan'ın dil politikasında millî dili geliştirme meselesi çok kritik bir yerde durmaktadır. Devletin çeşitli kademelerinde birtakım çabalar olmakla birlikte yönetim, resmîbelgeler ve yazışmalar, meslek çevreleri, eğitim vb. alanlarda Kırgız Türkçesinin kullanım düzeyinde belirgin değişiklikler gözlenmemektedir.

Kırgızistan'da bağımsızlık döneminde karşılaşılan sorunlardan biri de soyadlarıdır. “oğlu” ya da “kızı” ile biten Türk soyadlarının sonuna Sovyet devrinden itibaren oğlu-kızı anlamlarını karşılayan Rusça *-ov* “oğlu” ve *-oval-eva* “kızı” ekleri eklenmeye başlanmıştır. Bağımsızlıktan sonraki dönemde diğer dil meselelerinin yanı sıra bu konu da gündeme gelmiş ve isteyenlerin soyadlarındaki bu Rusça ekleri nüfus kâğıtlarından kaldırıp bunun yerine “oğlu, kızı” sözcüklerini eklemelerine izin verilmiştir. KBMM'nin Ar-Namıs Partisi milletvekili Nurkamıl Madaliyev bu konuyla ilgili olarak özel bir yasa tasarısı hazırlayıp 4 Mart 2015'te kamuoyuna sunmuştur. Fakat son zamanlarda “Rusya'ya gidildiğinde sorun çıkardığı, vatandaşlık alınmadığı gibi gerekçelerle bu şekilde soyadı alanların sayısı büyük oranda azalmıştır. Hatta Rusya'ya gidenler bu nedenle pasaportlarını değiştirmişlerdir. Bu konuda Rusya'nın da baskısı söz konusudur. Rus yetkililer zarurî olmadığı hâlde eklerin eklenmesinin daha iyi olacağını ifade etmişlerdir. Ancak buna karşılık Moskova'daki Kırgız diasporasının vekili Ruslan Eşimov bunun yanlış bir düşünce olduğunu belirterek şunları ifade etmiştir: İnsan kendine istediği soyadını koyabilir. Burada bin türlü soyadı kullanılıyor. Rus vatandaşlığını almak isteyenler “uulu” sözüne gelince takılırsa çevirisi var. Rus yasalarında Rus vatandaşlığını alanlar için “uulu” veya “kızı” yazamaz, hepsi “-ov, -ova” olacak diye bir madde yok (Beyşenbek Kızı Eleonora, https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_name_passpot/26883217.html, 09.12.2017). Buna rağmen günümüzde Kırgızistan'da soyadlarında Rusça ekleri kullanma oranı daha yüksektir.

2.1.3.1. Türkiye'nin Çabaları

Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilân etmelerinin hemen ardından Türkiye Cumhuriyeti de kardeş devletlere her tür desteği vermek niyetiyle ekonomik, siyasî, kültürel alanlarda birçok girişimde bulunmuştur. Bunlar arasında en başta gelenlerinden biri de dil ve eğitim konusudur. Türk dünyasının dil meseleleri arasında en önemlilerinden birini ortak alfabe sorunu oluşturmaktadır. Bu çerçevede “alfabe ve dil meselelerine dair yapılan çalışmalardan ilki 18-20 Kasım 1991 tarihinde Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından ‘Millerler Arası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu’ adıyla gerçekleştirilmiştir. Sempozyuma Türkiye'den 9, Kazakistan'dan 5 (1'i Uygur), Azerbaycan'dan 3, Başkurdistan'dan 2, Çuvaşistan, Dağıstan, Kırım, Moldova (Gagavuz), Kabardey-Balkar bölgelerinden 1'er bilim adamı katılmıştır. Türk cumhuriyet ve topluluklarının çoğunlukla tanınmış bilim adamlarının katıldığı bu toplantıda ilk defa 34 harfli çerçeve Türk alfabesi benimsenmiştir. Bu alfabede Türkiye Cumhuriyetinin hâlen kullanmakta olduğu 29 harften başka şu harfler bulunmaktadır:

/ä/ (açık e), /x/ (sızıcı h), /q/ (art damak k'si), /ŋ/ (damak n'si), /w/ (çift dudak v'si). 29 Eylül-2 Ekim 1992'de Bişkek'te toplanan Türk Cumhuriyetleri Eğitim Bakanları ve Türk Toplulukları Eğitim Temsilcileri 2. Konferansında, 8-10 Mart 1993 tarihinde Türk İş Birliği Kalkınma Ajansı tarafından Ankara'da düzenlenen ve beş bağımsız Türk Cumhuriyetinden bilim adamlarının katıldığı Alfabe ve İmlâ Konferansında, ayrıca 21-23 Mart 1993'te Antalya'da yapılan Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk-Kardeşlik ve İş Birliği Kurultayında bu mesele ele alınmış; 34 harfli Ortak Türk Alfabesine geçiş teyit edilmiştir. Böylece basit ve düzenli ses farklarıyla karakter kazanan Türk lehçelerinin ortak bir yazım geleneğiyle okuma-anlama oranlarının çok yukarı çekilebileceği gerçeği göz önünde tutularak ve 1926 Bakü Kurultayı sonrasında kaçırılan fırsata karşılık, doksanlarda Ortak Türk Alfabesi gerçekleştirme imkânı yeniden elde edilmiştir (Ercilasun, 1997: 113-114; Açık, 2011: 5; Abdiyeva, 2017: 106; Demirci, 2011: 229).

Marmara Üniversitesinde yapılan bu toplantıdan 35 gün sonra, 25 Aralık 1991'de Azerbaycan Kiril harflerini bırakıp Lâtin alfabesine geçme kararı almış, ancak /ä/ harfi yerine /ə/'yi kabul etmiştir. Bu kabul, aynı zamanda 34 harfli ortak alfabeden ilk sapma olmuştur. Daha sonra 12 Nisan 1993'te Türkmenistan, 2 Eylül 1993'te de Özbekistan Lâtin alfabesini kabul etmiştir. Bu iki Türk Cumhuriyetinin kabul ettiği alfabede de ortak alfabeden sapma epeyce fazladır. Türkmenistan /ı/ yerine /y/, /y/ yerine /ÿ/, /c/ yerine de /j/'yi kabul etmiştir. Özbekistan bir yandan /ş/, /ç/ gibi harflerin İngilizcedeki yazılışları olan /sh/ ve /ch/'yi esas alırken bir yandan da yuvarlaklaşan /a/ ile /o/'nun tek kodla gösterilmesini (o) kabul ederek iki farklı harfi birleştirmiştir. Daha sonra 1993'te Gagauz ve Kırım Türkleri Latin alfabesine geçme kararı almış ve Gagauz Türkleri 13 Mart 1993'te Latin alfabesine geçmiştir. Kırım'da ise hâlen Kiril alfabesi kullanılmaktadır. Nihayet 1999 yılında Tataristan da Latin alfabesine geçmeyi kabul etmiş, ancak Rusya Federasyonunun 15 Kasım 2002'de çıkardığı "Tüm Rusya Federasyonu içerisindeki halkların Kiril alfabesine devam etmesi" konusundaki kanun sonucunda Kazan Tatar Türkleri Kiril alfabesini kullanmaya devam etmek zorunda kalmışlardır (Açık, 2011: 5; Abdiyeva, 2017: 107; Demirci, 2011: 229).

Türkiye'de alfabe konusunun ele alındığı ikinci toplantı 4-8 Mayıs 1992'de Ankara'da yapılan ve Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığınca düzenlenen "Sürekli Türk Dili Kurultayı"dır. Kurultayın Alfabe Komisyonunda daha önce Marmara Üniversitesinde benimsenen 34 harfli çerçeve alfabe aynen kabul edilmiştir. Alfabe komisyonundan başka Yazım ve Yazı Dili Komisyonlarının da toplandığı kurultaya Türkiye'den çok sayıda delegenin yanı sıra Azerbaycan'dan 8, Kırgızistan'dan 5, Kazakistan'dan 3, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinden 3, Özbekistan'dan 2, Başkurdistan'dan da 1 bilim adamı katılmıştır (Ercilasun, 1997: 114-115).

29 Eylül-3 Ekim 1992'de Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te toplanan "Türk Cumhuriyetleri Eğitim Bakanları ve Türk Toplulukları Eğitim Temsilcileri İkinci Konferansı" tavsiye kararı olarak "dünya ile bütünleşmede ve çağdaş bilim ve teknolojinin imkânlarından ülke halklarını yararlandırmada etkin bir araç olduğu kabul edilen Lâtin alfabesine geçiş için ülkelerin bilimsel çalışmalarının uygun olacağı" görüşü benimsenmiştir (Ercilasun, 1997: 115).

Yine Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) beş bağımsız Türk cumhuriyetine resmî bir davet yaparak 8-10 Mart 1993'te Ankara'da bir "Alfabe-İmlâ Konferansı" toplamıştır. Türkiye'den 9, Özbekistan'dan 4, Azerbaycan ve

Kazakistan'dan 3'er, Kırgızistan ve Türkmenistan'dan ise 2'şer bilim adamının katıldığı konferansta 34 harfli çerçeve alfabe "Ortak Türk Alfabeti" adıyla yeniden kabul edilmiştir. Konferansın sonuç bildirgesinde her Türk cumhuriyet ve topluluğunun bu 34 harften istifade etmesi, bir ses için bir harf prensibi, ortak sesler için aynı işaretlerin kullanılması görüşleri benimsenerek karar altına alınmıştır. 21-23 Mart 1993'te yine Türkiye'nin Antalya şehrinde yapılan "Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İş Birliği Kurultayı"nda da yine alfabe konusu ele alınmıştır. Kurultaya Türkiye'den ve diğer Türk cumhuriyetlerinden çok sayıda siyasî ve bilim insanı katılmıştır. Kurultayın Dil-Alfabe Komisyonu 34 harfli çerçeve alfabe aynen kabul etmiştir (Ercilasun, 1997: 115-116).

Yukarıda verilen bilgilerden de görüleceği üzere 1992 yılından bu yana 34 harfli ortak Türk alfabesinin Kırgız dilbilimcileri tarafından değişik toplantılarda kabul edilmiş olmasına rağmen, şu an 2025 yılına kadar Lâtin alfabesine geçme aşamasında olan Kazakistan bir kenara bırakılırsa, Kırgızistan bağımsız Türk Cumhuriyetleri içinde Kiril alfabesi kullanan ya da Lâtin alfabesine geçemeyen tek Türk cumhuriyeti olarak durmaktadır. Aslında "2017 yılında Kazakistan'da Latin alfabesine geçiş konusunun gündeme gelmesi ve Ekim ayının sonunda da yeni alfabe tasarısının Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tarafından onaylanmasının ardından bu konu Kırgız parlamentosunda da gündeme getirilmiş ve bu konuda öncelikle Latin alfabesi uzmanlarını yetiştirmek gerektiği yönünde bir öneri dile getirilmiştir. Burada da yine diğer ülkelerde olduğu gibi Latin alfabesine geçişin zamanın getirdiği bir ihtiyaç olduğu, yeni teknolojileri geliştirmede kolaylık sağladığı ve en önemlisi Kırgız ulusal kimliğinin korunması açısından önemli olduğu vurgulanmıştır (Abdiyeva, 2017: 113).

Alfabe konusundaki bütün bu çabalara ve pekçok siyasî ve bilimsel toplantıda Latin harflerinin kabulünün önemi ve gerekliliği sonucu ortaya konmuş olmasına rağmen, Kırgızistan'da Rus nüfusunun etkisi, Rusya ile ilişkilerdeki hassasiyet, Rusçanın ikinci resmî dil olarak anayasada yer alması ve bu dilin sosyal hayatta aktif kullanılışı Latin alfabesine geçiş zorlaştırmaktadır. Bunların yanı sıra Kırgızistan'ın ekonomik durumu da Latin alfabesine geçiş sürecinin masraflarını kaldıracak durumda değildir (Abdiyeva, 2017: 113). Kırgızistan ve Türkistan coğrafyasındaki diğer bağımsız Türk Cumhuriyetleri her ne kadar bağımsızlıklarını kazanmış olsalar da onların Rusya'yla ilişkileri ekonomik ve siyasî olarak çok sıkı şekilde devam etmektedir. Ayrıca bu ülkelerdeki siyasî liderler, Sovyet devrinde Rus eğitim sisteminden geçmiş olmalarının da etkisiyle çoğunlukla Rus yanlısı politikalar benimsemektedirler. Rusya da hem ekonomik nedenlerle hem de çok sayıda vatandaşının o ülkelerde yaşaması nedeniyle eski Sovyet coğrafyasından elini çekmiş değildir. Bütün bu koşullar altında Kırgızistan'da Rusçanın etkisinin azaltılması da, en azından yakın bir gelecekte pek mümkün gözükmemektedir. Bağımsızlıktan bu yana Latin alfabesine geçiş Kırgızistan'da hükûmetlerin hep gündeminde olmuş, 2019'da kaynak bulunması koşuluyla Latin alfabesine geçme niyeti ifade edilmiş, ancak bu konuda bugüne kadar somut bir adım atılamamıştır.

2.2. Kırgızistan'da Eğitim Politikaları

Milletler kendi kültürünü, dilini, inancını gelecek nesillere aktarmak için çaba sarf ederler. Bu hedefe ulaşmak için de eğitimi kullanırlar. Eğitim ekonomik ve teknolojik ilerlemenin, çağın gereklerine uygun, üstün bir toplum yaratmanın, millî kimliği oluşturmanın,

millî birlik ve beraberliği sağlamanın, kısacası istenen insan tipini oluşturmanın ilk ve en önemli aracıdır. Ancak eğitimle ilgili politikaları belirlemek ve onları sürdürülebilir bir şekilde uygulamak oldukça zordur. Bu nedenle eğitim politikaları rastgele ellere bırakılmayıp çok dikkatli ve iyice düşünülerek, bütün ayrıntıları ve sonuçları hesaplanarak oluşturulmalı, plânlı ve programlı bir şekilde uygulanmalıdır.

Eğitimin bu kritik önemini anlayan Batı'nın aksine XIX. yüzyılda Türk-İslâm dünyası bir cehalet bataklığında yüzmekteydi. Türkistan ise Rus işgali öncesi Müslüman dünyasının en geri kalmış bölgelerinden biriydi. Türkistan'ın bütün şehirlerinde, köylerinde yaygın olarak bulunan mektep ağı dışında bir eğitim kurumu yoktu. Konargöçer Türklerde, yani Kazak ve Kırgızlarda ise durum Özbek ve Taciklere göre biraz farklı idi. Göçebe bir hayat yaşayan Kazak ve Kırgızlarda, bu yaşam tarzının da getirdiği zorunlulukların etkisiyle formal eğitim yok denecek kadar azdı. Hayat tarzından dolayı daimî mektebin olması güçtü. Bu nedenle bozkır halklarında mektep ağı yerleşiklerde olduğu kadar yaygın değildi. Bazı boyların kendileriyle beraber göçen mollaları vardı. Mektepler devlet kurumları değillerdi. Dolayısıyla mektepler hayırseverlerin bağışları ile yaşıyordu. Bazen de ahali bir araya gelerek mektebin masraflarına ortak oluyordu. Din eğitimine dayalı medrese eğitimi de sadece erkek çocuklara verilmekte, kızlar bu eğitimden mahrum kalmaktaydı. Erkek çocuklara da “sadece okuma-yazma ve dinî vecibelerini yerine getirebilecek kadar Kur'an okumayı öğretmekle yetinirlerdi. Bununla birlikte Kırgızlar arasında sözlü kültür ve bu kültüre dayalı informal eğitim güçlü bir şekilde yaşamaya devam etmekteydi” (Beşirli, Ünal, 2015: 3; Polat, 2011: 2). Çarlık ve Sovyet devirlerine geldiğinde ise Kırgızistan'da eğitim, Rus dil ve eğitim politikaları doğrultusunda şekillenecekti.

2.2.1. Çarlık Rusya'sı Döneminde Eğitim Politikaları

Rus işgalinin gerçekleştiği XIX. yüzyıl sonu, Türkistan coğrafyasında sosyal, ekonomik siyasî vb. hayatın her alanında büyük değişikliklerin meydana geldiği bir dönem olmuştur. Bu değişim rüzgârından eğitimin de etkilenmemesi elbette mümkün değildir. Daha önce de bahsedildiği üzere Kırgızlar 1876'da Rusların hâkimiyetine girmişlerdir. “Bu dönemde Ruslar İlminski'nin hazırladığı eğitim programı temelinde Türkistan coğrafyasında hızla medreseleri kapatıp Rus okulları açmaya başlamışlardır. 1873'te General Kaufmann'ın hükûmete Türkistan halkının eğitim öğretimini düzenlemeyle ilgili bir kanun teklifini göndermesi ve 1875'te Çar II. Nikola'nın onayı ile Türkistan'da Çarlık yönetiminin amaçlarına hizmet edecek Rus okulları açılmaya başlanmıştır” (Polat, 2011: 2). O dönemde eski düzen mekteplerin yer aldığı ve eğitimin İslâm dininin esaslarına göre belirlendiği Kırgızistan'da Türkistan Genel Valiliğinin 1907'deki malumatlarına göre Pişpek ve civarında 14, Prjevalsk (Karakol) ve civarında 11, Müslümanlığın etkin olduğu Kırgızistan'ın güney bölgesinde ise 169 mektep mevcuttur. Kırgızistan'ın Çarlık Rusya'nın hâkimiyetine girmesinin akabinde bölgeye Rus göçmenlerin gelmesiyle halk mektepleri ortaya çıkmaya başlamış, Kırgızistan'da ilk Rus mektebi 1874 yılında Karakol'da açılmıştır. Bu kapsamda daha sonra 1876'da Oş'ta, 1879'da Pişpek'te, 1880'de Tokmok'ta, 1882'de Karabalta ve Sokuluk'ta mektepler açılmıştır. Bunun yanı sıra, 1880'li yılların ortalarında Kırgızistan'da kilise okulları oluşturulmuş ve bunların sayısı kısa süre içinde 23'e ulaşmıştır. 1914 yılı başında Rus tüzem okulları ortaya çıkmış, bu bağlamda Talas, Pişpek, Tokmok, Aleksandrovka, Sokuluk, Tınay, Prjevalsk, Narın, Atbaşı, Sazanovka, Pokrovka, Ketmen Töbö ve Oş'ta Rus tüzem okulları açılmıştır. Açılan tüzem

mektepleri arasında sadece Kırgız okulları mevcut değildir. 15 Rus Tüzem mektebinin 10'u Kırgız, 3'ü Dungan, 2'si Tatar çocukları için ithaf edilmiştir. Bunların 7'si yatılıdır. 1914'te Tokmok ve Prjevalsk'te özel Rus Tüzem kızlar mektebi açılır. Burada 42 kız eğitim alır. Rus Tüzem mektepleri yerli gençlere Rusça öğretir ve yerli zümreyi Rus kültürüyle tanıştırır. 1914'e kadar Kırgızistan'da bulunan 107 Rus mektebinde eğitim gören 7041 öğrencinin 574'ünü Kırgızlar oluşturmuştur (Beşirli, Ünal, 1915: 3-4'ten Konnikova 1983: 268).

Ana dilde eğitimi esas alan bu okulların amacı eğitim vermek, cahilliği yok etmek şeklinde lanse edilse de temel amaç Ruslaştırma, Hıristiyanlaştırma, üstün görülen Rus dilini ve kültürünü öğretme, Türk-İslâm kültüründen uzaklaştırma ve rejimin taleplerine uygun Sovyet insanını yetiştirme olmuş, böylece Ruslaştırma politikası hız kazanmıştır. Rusların asıl hedefi Rus okullarında Rusça eğitim vasıtasıyla Türkleri Ruslaştırmak, Rus kültürünü benimsetmektir. Dolayısıyla Rus dil politikasının Türkistan'daki temel hedefi, tek resmî dil olan Rusçanın desteklenmesi, geliştirilmesi ve ülkeye yeni katılan halklara bu dilin öğretilmesi olmuştur. Rusça yönetim, mahkeme, eğitim vb. her alanda kullanılmış, yerel diller ise konuşma dili statüsünde ve Rusçanın çok güçlü baskısı ve etkisi altında kalmıştır.

Bu dönemin en belirgin özelliklerinden biri, önderliğini İlminski'nin yaptığı Rus eğitim sistemi ve siyaseti çerçevesinde açılan Rus-Tatar, Rus-Kazak ve Rus-Kırgız okullarında Müslüman Türk asıllı çocukların Rusça eğitim görmeye ve Türk İslâm Kültürünü unutmaya yönelik faaliyetlere zorlanmalarıdır. İlminski'nin 1896'da ölümünden sonra eğitim alanındaki bu asimilasyon politikaları kısmen durmuş olsa da Kırgız Türkleri Rus okullarına karşı tepki göstermeye belli bir süre devam etmişlerdir (Polat, 2011: 2).

Dil hem kültürü oluşturan unsurlardan biriyem de kültürün taşıyıcısıdır. O nedenle Türk kültürünün ve Türk boyları arasındaki iletişimin, dil birliğinin devamlılığı, maddî manevî değerlerin ve millî bilincin yaşatılması dilin korunmasına bağlıdır. Dil Türk topluluklarını birbirine bağlayan en önemli ortak paydadır. Bunu çok iyi bilen Rus yöneticileri de tahribata dilden başlamışlar, sürekli Rus dilinin, Rus kültürünün üstünlüğünden ve öğrenilmesi gerektiğinden bahsederek psikolojik olarak da halkı teşvik etmişlerdir. Bu propaganda o kadar başarılı olmuştur ki bugün bile Türk cumhuriyetlerinde Rus dili ve kültürü daha üstün ve daha prestijli kabul edilmektedir. Diğer taraftan Ruslar bütün Türk yurtlarında “milliyetçi” ve “dinci” yaftalamasıyla Türklerin meydana getirdiği pek çok eseri yasaklamış, yazarlarına da sürgün ya da ölüm cezası gibi ağır cezalar vermiştir. Böylece Türk boyları kendi dilini, inancını, kültürünü öğreten eserleri değil, sosyalist düşüncüyü dayatan Rusların belirlediği eserleri okumak zorunda kalmışlardır.

2.2.2. Sovyet Devrinde Eğitim Politikaları

Kırgızistan'da Ekim devrimiyle birlikte konargöçer yaşam tarzı bırakılıp yerleşik hayata geçiş süreci başlamış ve 1941 yılına kadar devam etmiştir. Bu durum Kırgızlarda eğitimi etkileyen en önemli hususlardan biri olmuştur. Bu iskân politikasının altında elbette sadece halkın ekonomik ve kültürel durumunu iyileştirmek yoktur. Aynı zamanda Rus ve diğer Slav halklarıyla karışık bir şekilde iskân edilen Türklerin Ruslaştırılması amacı da bulunmaktadır.

Türkistan coğrafyasında ve Kırgızistan'da Rus eğitim politikaları yaklaşık 70 yıllık Sovyet devrinde de aynı kararlılıkla uygulanmaya devam etmiş, dil, inanç ve kültür asimilasyonu gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu amaca ulaşmada öncelikli araçyine dil olmuştur. Dilin bir milletin her tür ortak değerinin üretimi ve yaşatılmasında en önemli vasıta olduğunu çok iyi bilen Ruslar işe önce Türkistan Türklerini birleştiren ortak paydalardan biri olan dili tahrip etmekle başlamışlardır.

1917 yılından sonra yeniden biçimlenen politik sistem varlığını sürdürmek, cinsiyet ayrımını ortadan kaldırmak ve Sovyet insan tipini oluşturmak için eğitim alanında önemli yatırımlar yapmıştır. 1919 yılı başlarında Kırgız okullarının 300'den fazla öğretmeni Verniy (Almatı) öğretmen kursuna katılarak burada hazırlığa tabi tutulmuştur. 1934 yılında Kırgızistan'da 7 yıllık eğitim zorunlu hâle gelmiş, kız çocukları için ilkökul zorunluluğu ise 1950'lerin başında gerçekleşmiştir (Beşirli, Ünal, 2015: 5).

Sovyet hükümetinin başa geçmesiyle birlikte Kırgızistan'da da Rusça devlet dili olarak ilân edilmiş, Kırgız Türkçesi ise 1989 yılına kadar konuşma dili seviyesinde kalmıştır. Kırgızistan'da yaşayan Kırgız Türkü ve diğer Türk boylarından olanlar giderek kendi aralarında bile Rusça konuşmaya başlamışlar, böylece yeni nesiller kendi ana dillerini öğrenemez hâle gelmiştir. Nüfus bakımından az olan Türk toplulukları ise Rusçanın etkisiyle kendi ana dillerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Bu durum elbette diğer Türk lehçeleri ve Kırgız Türkçesinin gelişimini, işlevselliğini yavaşlatmıştır (Polat, 2011: 2). Yeni kavramlar ve terimler için kendi dilinde kelime türetmek yerine, hazır olan Rusça sözcükler, terimler alınmış, bu da ana dilin işlenmesini, gelişmesini engellemiştir.

Sovyet döneminde Sovyet insanının oluşturulması sürecinde gençlik örgütlenmeleri ön plâna çıkartılmış ve okullar yeni ideolojinin benimsetilmesinde temel araçlar olmuştur. Bu kapsamda 2-3. sınıf öğrencilerinin oluşturduğu *oktyabryat*, 4-7. sınıflardaki çocukların örgütlenmesi olarak *pioner*, 8. sınıf-28 yaş arası gençlik örgütlenmesi olarak *komsomol* teşkilatları kurulmuştur. Bu teşkilatlar genç bireyleri komünist olmaya hazırlamışlardır. Kırgızistan'da ilk komсомol zümreler 1919'da örgütlenmeye başlamış, bunlar ülkenin genelinde, başta büyük şehirler olmak üzere, özellikle kömür ocaklarının yoğun olduğu yerlerde oluşmuştur. 1924'te Karakol idaresinin Cırgalang kışlağında ve Bişkek şehrinin 30 numaralı okulunda Kırgızistan Leninist gençliğinin ilk pioner takımı kurulmuştur (Beşirli, Ünal, 2015: 5-6).

Savaşlar ve sürgünler yerini sükûnet zamanlarına bıraktığında normalleşme gerçekleşmiş, Orta Asya Türk halkını okuryazar yapmak için açılan okullarda halkların kardeşliği ve Rusların üstün ırk olduğu fikri çocuk dimağlara daha eğitimlerinin başından itibaren pompalanmaya başlanmıştır. Şehirlerde Rus nüfusunun ve nüfuzunun çok yoğun olması ve eğitim sisteminin Ruslar tarafından şekillendirilmesinin millî bilinç üzerinde yapmış olduğu tahribatı, kırsalda kolektif çiftlikler yapmıştır. Bu dönemde ders kitaplarında da önemli düzenlemeler yapılmıştır. Kolektif çiftliklerde ve şehir merkezlerinde okutulan ders kitaplarında normalleşmiş bir sürecin yansımaları görülmektedir. Hayat her şeye rağmen devam etmektedir ve en güzel erdem dostluk, kardeşlik, saygı, yardımlaşma, çalışkanlık, paylaşma vs.dir. Oysa gerçek hayatta durum hiç de kitaplarda anlatıldığı gibi değildir. Kolhozlaşmanın en yoğun biçimde yaşandığı 1930'lu yılların başında ders kitaplarında anlatıldığı gibi bir kardeşlik ve dürüstlük örneği

sergilenmemiştir. Aksine milyonlarca insanın hayatına mal olsa da süreç devam ettirilmiştir. Örneğin 1932-1933 yıllarında milyonlarca Kazak Türkü suni açlıkla katledilmiş, binlerce göçebe aile zorla çiftliklerde toplanmış, hayvanlar otlak yokluğundan ölmüş, karşı koyanlar gerici baylar diye vasıflandırılmıştır. Sovyet hükûmeti, iktidarını sağlamlaştırmak ve tek dil ve tek millete dönüştürme eylemini gerçekleştirmek için her şeyin en mükemmel bir şekilde devam ettiği mesajını verme uyanıklığını göstermiştir (Karabulut, 2009: 72). Görünüşte insan ve insana ait özellikler ön plâna çıkarılsa da aslında, bu kitaplarda iktidara ait gizli ve önceden plânlanmış mesajlar daha belirgin olarak kendini hissettirmektedir. Bu nedenle kitaplarda normal parçalar arasına serpiştirilmiş olarak Lenin, Sovyet Ordusu, Vatan (Sovyet toprağı), Devrim, Savaş Yıldönümleri ve Mayıs kutlamalarına bol bol yer verilmiştir (Beşirli, Ünal, 2015: 6).

Sovyet döneminde Kırgızistan'da rejimi övmeyen, Lenin'e güzelleme yapmayan hiçbir şairin, yazarın eseri yayınlanmamış, en küçük bir milliyetçi ya da dinî ima, sürgün ya da ölümle cezalandırılmıştır. Özellikle Stalin döneminde 1937-38 yılları Türk yurtları için tam bir aydınkatılmaya dönüşmüştür. Özellikle Okul kitapları başta olmak üzere yayınlanan roman, hikâye, şiir vb. bütün eserler, gazete ve dergiler, televizyon ve radyo programları sıkı denetime tabi tutulmuştur. Türk dilinin birliğini savunan aydınlar halk düşmanı ve pantürkist olarak ilân edilip pek çoğu öldürülmüştür. Özetle Türk toplulukları ve bunun içinde Kırgızlarla ilgili yürütülen eğitim politikasının temelinde din ve milliyet duygularını kaybetmiş, Türk lehçelerinin ayrı diller, Türk boylarının da farklı milletler olduğu düşüncesiyle yetmişbir toplum oluşturma ve böylece Türk boylarını parçalama ve Ruslaştırarak asimile etme düşüncesi yer almıştır. Baskıyla uygulanan bu politikalar maalesef büyük oranda da başarıya ulaşmıştır. Ancak bütün bu baskılara rağmen Kırgızlar kültürel özelliklerini büyük oranda korumayı da başarmışlardır.

2.2.3. Bağımsızlık Devrinde Eğitim Politikaları

Bağımsızlık sonrası dönemde Kırgız hükûmetleri ekonomik, sosyal, siyasî, askerî, dinî pek çok problemle uğraşmak zorunda kalmışlardır. SSCB dönemi boyunca Sovyet eğitim sisteminin değerlerini içselleştiren Kırgızlar eğitim alanında da önemli problemlerle karşı karşıya kalmışlardır. Bu itibarla Kırgızistan'da bağımsızlığın başlangıcından itibaren dil ve eğitim meselesi daima en önemli gündem maddelerinden biri olmuş, eğitimin millileştirilmesine, eğitim vasıtasıyla Kırgız kimliğinin yeniden inşasına çalışılmıştır. Bu kapsamda millî değerlere yönelinerek Manas Destanı bir eğitim aracı olarak gündeme getirilmiştir. "Kırgızistan'ın ilk cumhurbaşkanı Askar Akayev, 26-28 Ağustos 1995 tarihinde düzenlenen *Uluslararası Manas Destanı ve Dünya Halklarının Epik Mirasları Sempozyumunda* yaptığı konuşmada Manas'ın yedi öğüdünü ortaya atarak genç nesillerin eğitimi için eğitim ve öğretim kurumlarına girmesini ve öğrencilere benimsetilmesini istemiştir" (Beşirli, Ünal, 2015: 7). Gerçekten de destanda yer alan özgürlük, bağımsızlık, milletin birliği, bütünlüğü, gelenekler, örf ve âdetler gibi değerler bir milletin ayakta kalmasını sağlayan ve günümüzde de geçerli olan çağdaş değerler arasındadır.

Kırgızlar ne Çarlık ne de Sovyet döneminde kendi amaçları doğrultusunda kendi eğitim politikalarını oluşturabilmişlerdir. Ancak bağımsızlıktan sonra böyle bir imkân doğmuştur. Kırgız kimliğini inşa temeline dayanan Kırgızistan eğitiminin amacı "eğitim ve öğretim

sürecinde bireyin, toplumun ve devletin menfaati dikkate alınarak bireyin ahlâkını, yüksek bilgi düzeyini ve sağlığını geliştirmek; Kırgızistan Cumhuriyetini dünyadaki gelişmiş ülkeler seviyesine çıkarmak ve bunlar arasında yer almasını sağlamak”olarak belirlenmiştir. Bu amaçla 1990’lı yılların sonlarında yeni oluşturulan idarî yapı içerisinde eğitim öğretim işlerini yürütmek üzere Kırgız Cumhuriyeti Eğitim ve Kültür Bakanlığı kurulmuştur. Bakanlık, eğitimi iyileştirme amaçlı farklı dönemlerde farklı programlar hazırlayarak uygulamaya koymuştur. Eğitimle ilgili Uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi, gerekli şartların hazırlanarak eğitimin kalitesinin artırılması için “21. Asır Kadroları” adı altında bir program hazırlanmıştır. Bu programdan Cumhurbaşkanlığına bağlı “Eğitim ve Bilim İşleri Komisyonu” sorumlu tutulmuştur. Komisyon bu program gereği yurtiçi ve yurtdışı eğitim kuruluşlarıyla yeni anlaşmalar yapmış, eğitim konusunda yurtdışına açılmayı hedefleyerek önemli kararlar almıştır. Böylece başta Asya, Avrupa ve ABD olmak üzere dünyanın birçok yerinde Kırgızistanlı öğrencilerin öğrenim görmelerinin yolu açılmıştır. Yine bu anlaşmalar çerçevesinde farklı ülkelerle iş birliği yapılarak Kırgızistan’da çok sayıda uluslararası üniversitenin kurulmasına olanak sağlanmıştır (Polat, 2011: 3-5).

Eğitim öğretim konusu anayasaya da girmiş, Kırgızistan Anayasasının “İnsan Hak ve Özgürlükleri” başlıklı ikinci bölümünün 45. maddesinde eğitim-öğretim faaliyetleri ile ilgili hususlarşöyle belirtilmiştir:

1. Kırgızistan Cumhuriyeti’nin her vatandaşının eğitim görmeye hakkı vardır.
2. Temel eğitim (ilk-orta-lise) zorunlu ve ücretsizdir.
3. Devlete ait eğitim kurumlarından her vatandaşın ücretsiz eğitim almayahakkı vardır.
4. Devlet, tüm vatandaşların özel kabiliyetlerine göre meslekî, temel, orta ve yüksek eğitim alması için gerekli şartları hazırlar.
5. Vatandaşların devlet ve özel eğitim kurumlarından ücretli eğitim almalarıyasalarda belirtilen esaslara ve şartlara göre sağlanır.
6. Ülkede faaliyet gösteren eğitim kurumlarının denetimi devletin resmî kurumlarınca yapılır (TURKPA, 2012: 115).

1997 tarih ve 84 numaralı eğitim yasasının 5. maddesinde eğitim ve öğretimin hangi dillerde yapılacağı da belirlenmiştir: “Ülke çapındaki eğitim kurumlarında kabul edilen dil Kırgız Türkçesidir. Bunun yanında eğitim gören öğrencilerin isterlerse tercihlerine göre belirledikleri (ana dillerinde veya yabancı dillerde) dillerle de eğitim yapabilmeleri devlet tarafından sağlanmaktadır. Genel eğitim politikası çerçevesinde bütün eğitim kurumlarında Kırgızca, Rusça ve bir yabancı dil öğrenmek zorunludur” (Polat, 2011: 7).

Kırgız Türkçesi Kırgızistan’da 2002 yılına kadar tek resmî dil olarak devam etmiştir. Ancak 2002 yılında Kırgız Türkçesinin yanı sıra Rusça da resmî dil olarak ilân edilmiştir. “Bu değişikliğin temel sebebi özellikle yükseköğretimde bütün derslerin Kırgız Türkçesinde yapılmasının şu anda mümkünözükmemesidir” (Polat, 2011: 7). Ancak ortaöğretim kurumlarında kullanılıp geliştirilmeyen bir dilin yükseköğretimde kullanılması mümkün olmadığı bilindiğinden, en azından ilk ve orta öğretimde eğitimin Kırgız Türkçesiyle yapılması konusunda çaba sarf edilmektedir. “Özellikleilköğretime yönelik Kırgızca ders kitapları

hazırlamaya başlanmıştır. Ancakfen bilimleri, teknik ve ekonomi içerikli ders kitaplarının tamamına yakınıhâlen Rusçadır” (Polat, 2011: 7).

Kırgızistan’da bugün ortaöğretim kurumlarında Kırgız Türkçesi, Rusça, Özbekçe ve Tacikçe eğitim verilmektedir. Bunların yanı sıra İngilizce, Fransızca, Almanca vb. Batı dillerinde ve Türkiye Türkçesinde eğitim veren okullar da bulunmaktadır. Bunlar arasında en fazla eğitim Kırgız Türkçesiyle yapılmaktadır. Rusça eğitim ikinci sırayı alırken, Özbek Türkçesi üçüncü, Tacikçe ise dördüncü sırada gelmektedir. Ancak başlangıçta en fazla eğilim Kırgız Türkçesi eğitime olmakla birlikte bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren Kırgız Türkçesinde eğitim veren okullardaki öğrenci sayısı yıllar içinde azalırken Rusça eğitim veren okullara ilgi artmıştır. Yine son yıllarda Özbek Türkçesi ve Tacikçe eğitimde de hissedilir derecede düşüşler görülmektedir. Rusça dilinde eğitim alma tercihinde ise tam tersi düşüş değil, bir artış söz konusudur (Yavaşgel, Topçugül, Ünal, 2013). Bunda Kırgızistan’ın ekonomik koşullarından dolayı Rusya’ya yapılan iş göçünün büyük etkisi bulunmaktadır.

Ortaöğretimde Kırgız Türkçesi, Rusça, Özbek Türkçesi ve Tacikçe dillerinde eğitim verilmekte, ancak Kırgız Türkçesinde eğitim vermeyen okullarda Kırgız Türkçesi zorunlu dil dersi olarak okutulmaktadır. Rusça eğitim vermeyen okullarda ise Rusça zorunlu dil olarak öğretilmektedir. Yükseköğretimde ise Kırgız Türkçesi, Rusça, Özbek Türkçesi, İngilizce, Türkiye Türkçesi ve Arapça kullanılabilir (Yavaşgel, Topçugül, Ünal, 2013: 109).

Kırgızistan eğitim sektöründe iki ve daha çok dilde eğitim veren okullar da bulunmaktadır. Kırgızca-Rusça, Kırgızca-Özbekçe⁶, Kırgızca-Tacikçe, Özbekçe-Rusça, Özbekçe-Tacikçe, Kırgızca-Özbekçe-Rusça, Rusça-Özbekçe-Tacikçe eğitim veren okullar bunlardan bazılarıdır. Eğitimde yer verilen dillerle o dili konuşan topluluğun nüfusu genellikle doğru orantılıdır. Ancak Rusların sayısı giderek azalmasına rağmen Rusçaya ilginin artması oldukça dikkat çekicidir. Bunun nedenleri arasında bağımsızlık sonrası yaşanan ekonomik sıkıntılarla birlikte ortaya çıkanişsizlik ve işe alımlarda Rusça bilenlerin tercih sebebi olması ilk sırada gelmektedir. “2006’dan bu yana eğitim dili olarak en fazla kullanılan diller, ülkenin iki resmî dili olan Kırgız Türkçesi ve Rusçadır” (Yavaşgel, Topçugül, Ünal, 2013: 99). Diğer taraftan çokuluslu bir devlet olan Kırgızistan’da azınlık dillerinde de eğitime imkân tanınmıyor olması ülke demokrasisi açısından son derece önemlidir.

Kırgızistan’da tek bir dilde eğitim veren özel okullar da bulunmaktadır. Bunlar arasında Rusça eğitim veren özel okullar başı çekmektedir. “Günümüzde Kırgızistan’da 409’u çeşitli konularda derinleştirilmiş okul ve 92 özel okul olmak üzere toplam 2236 okul faaliyet göstermektedir. Ülkede 1423 Kırgız okulu bulunmakta ve öğrencilerin %75’i Kırgız okullarına gitmektedir. Ayrıca, Kırgızistan’da 216 Rus okulu faaliyet sürdürürken, 43 Özbek ve 3 tane de Tacik okulu bulunmaktadır. Buna ek olarak 551 karışık dilde (Kırgız-Rus) okul faaliyet göstermektedir (<https://kabar.kg/tur/news/k-rg-zistanda-2.236-okul-faaliyet-gosteriyor-2/>, 28.08.2018).

Kırgızistan’da eğitimdeki en önemli sorunlardan biri ana dilin öğretimi meselesidir. Mevcut durumda Rusça meslek liseleri ve meslek yüksekokullarında, bilim, internet, girişim ve

⁶ Burada Kırgızca ve Özbekçe ifadeleriyle “Kırgız Türkçesi ve Özbek Türkçesi” kastedilmektedir.

uluslararası ilişkilerde, yönetim çevrelerinde hâlâ baskın olarak kullanılmaktadır. Kırgız Türkçesinin kullanım alanı ise sadece eğitim, edebiyat, sanat, ticaret ve sosyal yaşamı kapsamaktadır. Kırgız Türkçesi ekonomi, eğitim, bilim çevrelerinde ve uzmanları yetiştirmede çok az kullanılmaktadır(http://www.president.kg/files/til_boyuncha_uluttuk_programma.pdf, 09.08.2019). Bu durumu değiştirmeyi amaçlayan *Kırgızistan Cumhuriyetinde 2014-2020 Yılları Devlet Dilini Geliştirme Millî Programında* (Kırgız Respublikasında 2014-2020 cıldarı mamlekettik tildi önüktürünün uluttuk programması, 2013) eğitimin bütün seviyelerinde eğitim dilinin Kırgız Türkçesine dönüştürülmesi ve kullanım alanının genişletilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca eğitimde kullanılan bütün kitapların uzman bir komisyon tarafından Kırgız Türkçesine çevrilmesi kararlaştırılmıştır. Programın hedefleri şöyle belirlenmiştir:

- 1) Ülkenin toplumsal yaşamının bütün alanlarında devlet dilini (Kırgız Türkçesini) tam ve geniş şekilde kullanmayı başarmak.
- 2) Devlet dilini geliştirmek ve işlevsel gücünü artırmak; Kırgız Türkçesinin bilim dili olmasını sağlamak.
- 3) Devlet dili olan Kırgız Türkçesini ana dili, ikinci dil ve yabancı dil olarak öğretmenin usul ve metotlarını geliştirmek ve standartlaştırmak.
- 4) Devlet dilini öğreten ve sınav yapan merkezler kurmak ve geliştirmek.
- 5) Devlet dilinde eğitim almak için imkânlar sağlamak ve teşvik etmek.
- 6) Halkın dil kültürü seviyesini yükseltmek.
- 7) Resmî (Rusça) dil ve yabancı dillerde eğitimin kalitesini artırmak.
- 8) Kırgızistan Cumhuriyetinde yaşayan bütün toplulukların ana dilini koruması ve geliştirmesi için imkân sağlamak.

Ancak maalesef bu iyi niyetli çabalara ve programın hazırlanmasının üstünden altı yıl geçmesine rağmen belirlenen hedeflere ulaşılamamıştır. “Eğitimin organizasyonu ve yönetimi yönünden eski sistemden kalma kurumlar, süreçler, tutumlar ve alışkanlıklar devam etmekte olup bunlar aynı zamanda gelişme ve değişmeye karşı da engel oluşturmaktadır” (Polat, 2011: 3).

2017 nüfus sayımına göre nüfusu 6.140.200 olan Kırgızistan'da Rusların genel nüfusa oranı %5,8'dir (357.000). Kırgızlardan sonra ikinci büyük çoğunluk olan Özbeklerin oranı ise %14,6'dır. Buna rağmen ülkede Rusça eğitim veren okulların sayısı ile Kırgız Türkçesi eğitim verenlerin sayısı neredeyse eşittir. Parlamentoda Gelişim Partisinin 13 Mayıs 2016'daki toplantısında Eğitim Bakanı Elvira Sariyeva'nın verdiği bilgilere göre Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te 100 devlet okulunun sadece 6'sında Kırgızca eğitim verilmekte, diğerlerinin çoğunda Rusça, bazılarında ise İngilizce ve Almanca eğitim verilmektedir. Başkentte 47 de özel okul bulunmakta ve bu okulların tamamı Rus ve İngiliz dillerinde eğitim vermektedir. Ülke genelinde 2200'den fazla devlet okulu bulunmakta, bunların 1443'ü Kırgız Türkçesinde eğitim vermektedir. Milletvekili Ziyadin Camaldinov 2016 yılında Bişkek'te çocuğunu gönderecek Kırgız Türkçesinde eğitim veren bir devlet okulu bulamadığını belirtmiştir (Pusurmankulova, <http://kmb3.hostenko.com/2016/05/26/alty-mektepke-tygylgan-kyrgyz-til/>, 14.12.2017).

Kırgızistan'da eğitim dendiğinde okul tipi, öğrencilerin etnik dağılımı, ders programları, ders kitapları, çokdilli eğitim ve eğiticiler gibi konular önemli sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır. Eğitim Bakanı Elvira Sariyeva'nın açıklamalarına göre Kırgızistan'da okullar yetersiz, sınıflar çok kalabalık ve bu nedenle eğitimin kalitesi de düşüktür. Rusça eğitim veren okullarda 11 yıl eğitim olsa da Kırgız çocukları Kırgız Türkçesini öğrenememektedir. Bu nedenle programda alanında uzman olan Kırgız Türkçesi öğretmenlerinin ekonomik yönden desteklenerek diğer öğretmenlerin de motivasyonlarının artırılması kararı alınmıştır. Ayrıca kreşlerde Kırgız Türkçesinde eğitim verilmesi amaçlanmıştır. Her seviyede okuldan mezun olabilmek için sınavlarda Kırgız Türkçesinden geçer not alma zorunluluğu getirilmesi, üniversite sınavlarında Kırgız Türkçesi sorularının yer alması kararlaştırılmıştır. Mevcut durumda Rus okullarından ya da Rus sınıflarından mezun olanlara Kırgız Türkçesi ile ilgili sorulmamaktadır.

Programa göre yapılacak düzenlemelerle Kırgızistan halkını Kırgız Türkçesi kullanmaya teşvik edici önlemler alınacak ve Kırgız Türkçesi iletişim dili hâline getirilecektir. 2010 yılına kadar Kırgız Türkçesinin basın-yayın organlarında, radyo ve televizyonda, sosyal medyada kullanımı oldukça düşük orandadır. Bu süreçte yaşanan darbe, etnik çatışmalar gibi toplumsal olaylar neticesinde halkta millî ruh canlanmaya ve millî değerlere karşı ilgi artmaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak 2010 yılından itibaren Kırgız Türkçesinin basın-yayındaki, sosyal medyadaki konumu değişmeye, kullanım oranı artmaya başlamıştır. 4 yıllık programda bunun devamını sağlamak için ana dilini öğretmeye yönelik çizgi film, belgesel, eğitici program, dizi hazırlanması kararlaştırılmış, Kırgız Türkçesinde elektronik çocuk kütüphanesi oluşturma kararı alınmıştır. Bu program doğrultusunda 2017'de Kırgız Türkçesinde eğitim veren okulların sayısı bir miktar artmıştır. Örneğin Bişkek'te Kırgız okullarının sayısı 6'dan 11'e çıkmıştır. Rusça ve Kırgız Türkçesi eğitim veren okulların sayısı artarken sadece Rusça eğitim veren okulların sayısı azalmıştır (34 olmuştur).

Ayrıca Kırgızistan 1990'lı yıllardan itibaren yurt dışına açılmış, Avrupa, Amerika gibi gelişmiş ülkelerin standartlarını dikkate alarak eğitimini şekillendirmeye çalışmış, yapılan anlaşmalarla Kırgız öğrencilerin çeşitli ülkelerde eğitim görmeleri sağlanmıştır. Yine yapılan anlaşmalarla uluslararası üniversitelerin kurulmasının önü açılmıştır. Bunların en önemlileri arasında Kırgız-Türk Manas Üniversitesi (Bişkek), Kırgız-Amerikan Üniversitesi (Bişkek), Kırgız-Rus Slavyan Üniversitesi (Bişkek), Kırgız-Özbek Üniversitesi(Oş) sayılabilir.

Türkiye bağımsızlıklarının başlangıcından bu yana Türk Cumhuriyetlerine özel önem vermiş, her alanda olduğu gibi eğitim alanında da desteğini esirgememiştir. Bu çerçevede Türkiye Kırgızistan'da sadece üniversite açmakla kalmamış, ilk, orta ve lise düzeyinde okullar da açmıştır. TC MEB'na bağlı Bişkek Türk İlkokulu ve Ortaokulu, Bişkek Kırgız-Türk Anadolu Lisesi, Kırgız-Türk Anadolu Kız Meslek Lisesi bunlar arasındadır.

Kırgız Ekonomi Üniversitesinde (Kırgız Ekonomiklik Üniversitesi-KEU) Nisan 2013'ten bu yana resmî belgeler Kırgız Türkçesinde hazırlanmaktadır. Bu üniversitede Ekim 2016'da ana dilini geliştirme programı kapsamında özel bir bölüm açılmıştır. O zamandan beri yurt dışına gönderilen ve yurtdışından gelen resmî belgeler bu bölümde Kırgız Türkçesine çevrilmektedir (Caparaliyeva, 2017, <http://kmb3.hostenko.com/2017/05/05/ekonomika-sabagy->

ene-tilde-t-l-t/ 14.12.2017). Yine program kapsamında İ. Razzakov Kırgız Millî Teknik Üniversitesinde (Kırgız Mamlekettik Tekniklik Universiteti) 2019 yılına kadar “Kırgız Dili ve Edebiyatı”, “Kırgızistan Tarihi” ve “Kırgızistan Coğrafyası” bölümleri için Kırgız Türkçesinde sorular, bölümler tarafından hazırlanmıştır. Ocak 2017’de Eğitim Bakanlığının bu konuyla ilgili rektörler ve rektör yardımcılılarıyla düzenlediği toplantıda bir soru hazırlama ekibi oluşturulmuştur (Töröbekov, 2017, <http://kmb3.hostenko.com/2017/05/05/ekonomika-sabagy-ene-tilde-t-l-t/> 14.12.2017). Son yıllarda her bilim dalının terim sözlükleri de hazırlanmış, ancak bunların geniş şekilde kullanımı sağlanamamıştır. O nedenle programa, meslek gruplarında bu terimlerin kullanılmasını sağlayacak mekanizmalar da alınmıştır (http://www.president.kg/files/til_boyuncha_uluttuk_programma.pdf, 09.12.2017).

Kırgız eğitim sistemindeki en önemli sorunlardan biri de Sovyet döneminden miras kalan zihniyettir. Mevcut yapı değişmedikçe istenen değişikliklerin tam olarak gerçekleşmesi mümkün görünmemektedir. Bazı orta ve üstü yaştaki öğretmen ve akademisyenler eğitimde hâlâ eskimiş olan Sovyet ekolünü devam ettirmek istemekte, genç kuşaklara hitap edememektedir. Yöneticiler her ne kadar konuşmalarında millî değerlerden söz edip bunları korumak için yasalar çıkarsalar da Rus dilini ve Rus kültürünü üstün gören, Ruslara muhtaç olduklarını düşünen, bilime giden yolu sadece Ruslarda gören anlayış değişmedikçe hedeflere ulaşmak zor görünmektedir.

Diğer taraftan Kırgızistan’da eğitim sistemi oldukça merkeziyetçi olarak teşkilatlanmıştır. Eğitim-öğretim kurumları da merkeziyetçi bir yönetim anlayışıyla oldukça bürokratik ve otoriter bir şekilde yönetilmektedir. Her ne kadar ilk ve ortaöğretimde yerel yönetimler güçlendirilmeye çalışılmakta ise de eğitimde genel olarak merkeziyetçi yönetim ve plânlama anlayışı hâkimdir. Eğitimden yararlanma konusunda ve eğitimin kalitesi yönünden bölgeler ve bireyler arası eşitsizlikler oldukça fazladır. Eğitim alanında kaynak ayırma ve kullanmada öncelikler belirlenmemiştir. Merkezî bir öğrenci seçme ve değerlendirme sistemi kurumsallaşmamıştır. Yönetimde kararlara katılma söz konusu değildir. Üst yönetimler genel olarak emir verici ve kontrol edici konumunda olup teknik bilgi, organizasyon ve yönetim becerileri yönünden yetersizdir. Alt kademe yöneticileri ve yerel yönetimler, çeşitli yönlerden yetki devrine hazır değildir. Kısaca eğitimin organizasyonu ve yönetimi yönünden eski sistemden kalma kurumlar, süreçler, tutumlar ve alışkanlıklar devam etmekte olup bunlar aynı zamanda gelişme ve değişmeye karşı da engel oluşturmaktadır (Şişman, Arı, 2009: 134-135).

Ayrıca okulların fizikî alt yapıları, okul binaları oldukça eskidir. Binaların bakım ve onarımı konusunda bütçeden yeterli kaynak ayrılamamaktadır. Öğretmen maaşları dışında eğitimin diğer kaynakları aile ve toplumca karşılanmaktadır. Teknolojik alt yapı yetersiz olup eğitim-öğretimde bilgisayardan yararlanma düzeyi düşüktür. Eğitimin finansmanı için merkezî ve yerel yönetimler tarafından ayrılan parasal kaynaklar yetersizdir. Bu durum, okulları başka arayışlara sevk etmektedir. Yasal açıdan parasız olan eğitim hizmeti toplumdaki velilerden ve öğrencilerden çeşitli adlar altında alınan paralarla gayri meşru olarak paralı hâle gelmektedir. Kurumlarda etkili bir bilgi ve veri yönetim sistemi ve kurumlar arası işbirliği yoktur. Kurumlar arası bilgi ağları kurulamamıştır. Okullardaki kütüphane ve yayınlar yetersizdir. Öğretim teknolojileri oldukça eskidir. Eğitim sürecinde ve eğitim kademeleri arası geçişte rüşvet ve kayırmacılık önemli bir sorundur. Bu durum eğitim kurumlarının verdiği diplomaların

geçerliliğinin tartışılır hâle gelmesine neden olmakta, Kırgızistan eğitim sisteminin uluslararası saygınlığına zarar vermektedir. Eğitim programları, ağırlıklı olarak ansiklopedik bilgiyi aktarmaya ve ezberlemeye dayanmaktadır. Programlar, uygulamadan ve çağdaş gelişmelerden uzak, oldukça teorik ve modası geçmiştir. Çeşitli nedenlere bağlı olarak her kademedeki okullara kayıtta bir düşünüş yaşanmakta, okula devamsızlık ve okulu terk oranları artmaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri de ekonomik yetersizliklerdir (Şişman, Arı, 2009: 134-135).

Ekonomik yetersizlikle bağlantılı olarak eğitim alanında yaşanan sorunlardan biri de rüşvet meselesidir. Kırgızistan, ekonomisi çok iyi olmayan, gelir dağılımının adaletsiz olduğu bir ülke durumundadır. Ülkede memur ve işçi maaşları oldukça düşüktür. Bu da çalışanları rüşvet gibi yasal ve ahlâkî olmayan yollara sevk etmektedir. Diğer Türkistan Türklerinde olduğu gibi Kırgızistan'da da maalesef rüşvetle ders geçme, rüşvetle diploma alma olağan bir durum hâline gelmiştir. Böyle bir eğitim sisteminde de başarılıdan, bilimden, ilerlemeden söz etmek mümkün değildir.

2.2.3.1. Bağımsızlık Devrinde Din Eğitimi

Kırgızların XIX. yüzyıla kadar sistemli bir din eğitimi ve din eğitimi kurumları olmamıştır. Kırgız mektep ve medreselerinin kurulması XIX. yüzyılın sonlarına rastlamaktadır. Hokand Hanlığı döneminde Kırgızistan'da din eğitimi belli bir gelişme yakalamış ve çok sayıda medrese açılmış, bu medreselerde dinî bilimler okutulmuştur (Akramova, 2008: 494).

XIX. yüzyılın sonları XX. yüzyılın başlarında Kırgızistan'da, diğer Orta Asya devletlerinde olduğu gibi, eski medrese usulü din öğretimine alternatif olarak Usul-ü Cedid okulları açılmıştır. Bu okullarda eski tipteki okullardan farklı olarak gramer, hat, matematik, tarih derslerinin okutulmasına önem verilmiştir. Ancak çok geçmeden bütün Orta Asya Rus istilasına maruz kalmış ve söz konusu kurumlar Çarlık Rusya'sının siyaseti gereği kapatılmıştır (Akramova, 2008: 494). Dinin ahyon olduğu, çağdaşlaşmayı engellediği düşüncesini savunan, ateist Marksist ideolojiyi benimseyen Sovyet devrinde ise din eğitimi imkânsız hâle gelmiştir. 2. Dünya savaşı sırasında hükümet din konusunda bazı müsamahalar göstermiş ve 1943'te merkezi Taşkent'te bulunan Orta Asya ve Kazakistan Dinî Kurumu oluşturulmuş olsa da bağımsızlık dönemine kadar Kırgızistan okullarında din eğitimi yer alamamıştır. Sovyet devlet politikasının amacı diğer bütün değerlerle birlikte dinî inançları zihinlerden silmek olmuş, ancak halk din eğitimi az da olsa sözlü olarak gizli bir şekilde devam ettirmiştir. Bugün insanların bilinçlerinde kalan bütün ritüellerden arınmış din duygusu da bu gizli eğitimin sonucudur.

Sovyet döneminden sonra bağımsızlık elde edildiğinde Kırgızistan'da büyük bir manevî boşluk bulunuyordu. Bu nedenle halk özgürlüğe kavuşur kavuşmaz bütün samimiyetiyle dine sarılmış, camiler yapmış, eğitim kurumları oluşturmaya çalışmıştır. Laikliği benimsemiş bir devlet olarak Kırgız devlet yetkilileri arasında ise din eğitimi, bunun genel eğitim içindeki yeri, her düzeyde eğitim kurumlarında din eğitiminin yapılıp yapılmayacağı vb. konularında pek çok tartışma yaşanmıştır. Bu arada bağımsızlıkla birlikte Kırgızistan pek çok misyoner grubun faaliyet alanına dönüşmüş, Kırgız halkı birbirinden farklı dinî anlayışlara maruz kalmıştır. Böyle bir ortamda devlet dine dayalı sorunların, çatışmaların yaşanmaması için din eğitimi

meselesini kendi denetimine almış, din eğitiminin devlet eliyle, kontrollü bir şekilde verilmesinin, halkı doğru bir şekilde bilinçlendirmenin en uygun yol olduğu kanaatine varmıştır.

Böylece bağımsızlık döneminin özgürlük ortamında laik ve demokratik bir ülke olan Kırgızistan'da devlet okullarında din eğitimi verilmeye başlanmış ve “ortaokullarda 1992 tarihinden itibaren örgün din eğitiminin bir örneği olarak İyman Sabağı (İman Dersi) dersi okutulmaya başlanmıştır. Söz konusu ders genel kültür çerçevesi içinde ahlâk eğitimi amaçlamış, temel İslâm bilgileri ahlâk eğitimi çerçevesinde verilmiştir. Daha sonra adı Adep Sabağı olarak değiştirilen İyman Sabağı dersi 2003 senesine kadar Kırgızistan'ın bazı okullarında seçmeli olarak okutulmuş, daha sonra zorunlu hâle getirilmiştir. Halk tarafından talep görmesine rağmen sistematik program ve düzenin, konuya vakıf olan eğitimcilerin eksikliği ve diğer problemler neticesinde İyman Dersi başarı yakalayamamıştır” (Akramova, 2008: 498; Aktaş, 2016: 235).

Bağımsızlıkla birlikte her alanda yeni bir sürece giren, köklü değişimler geçiren Kırgızistan'da din ve din eğitimi alanında da-ayrı bir başlık açmayı gerektirecek derecede- büyük değişim ve gelişmeler yaşanmıştır. %90'ı Müslüman olmasına rağmen yaklaşık 70 yıllık SSCB döneminde inancını özgürce ifade edemeyen ve dinî vecibelerini yerine getiremeyen Kırgız halkı, bağımsızlıkla birlikte oluşan özgürlük ortamında din eğitimi konusuna da büyük önem vermiş, kısa bir süre içerisinde dinî yaşam konusunda büyük bir ilerleme göstermiştir. İlk olarak dinî konuda “16 Aralık 1991'de Kırgız Cumhuriyeti Yüksek Konseyi'nin *Vicdan Özgürlüğü ve Dinî Kuruluşlar Hakkında Kanun*'u kabul etmesiyle birlikte Kırgızistan'da din ve vicdan özgürlüğü güvence altına alınmış, vatandaşların inançlarını serbestçe açıklama, dinî gereklerini ve ibadet eylemlerini hiçbir engelleme olmaksızın gerçekleştirme imkânı sağlanmıştır. 1993 senesinde kabul edilen Kırgızistan Anayasasında da ‘Kırgız Cumhuriyeti’nde herkes dine inanma, dinî örf ve âdetleri yerine getirme özgürlüğüne sahiptir ve düşüncelerini basın-yayın yoluyla özgürce açıklayabilir.’ hükmü bulunmaktadır” (Aktaş, 2016: 235; Akramova, 2008: 496).

1993 yılında Kırgızistan Cumhuriyeti Kazıyatı (Diyanet İşleri Başkanlığı) Taşkent'ten bağımsız olarak kurulmuştur. Daha sonra 1996'da toplumda çok hızlı gelişmekte olan din olgusu ve din eğitiminin devlet tarafından kontrol edilmesi amacıyla “Dinî kurumların kaydolması ile ilgili geçici kararname”, “Kırgızistan Cumhuriyetine dinî faaliyet amacı ile gelen yabancı şahıs ve kurumların kaydolmaları ile ilgili geçici kararname”, “Din eğitimi ile ilgili geçici kararname” kabul edilmiştir. Mart 1996'da Kırgızistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından onaylanan karar ile Devlet Din İşleri Komisyonu kurulmuş, onlarca din eğitimi kurumu açılmıştır. Bunlar arasında orta meslekî özel eğitim veren kurumlar olduğu gibi, yüksek eğitim veren kurumlar da bulunmaktadır (Akramova, 2008: 493, 497).

Kırgızistan'da din eğitimi çalışmalarını 5 ayrı kurum sürdürmektedir. Bunlar devlet İlahiyat Fakülteleri; Müftülüğe bağlı üniversite, enstitü ve medreseler; dinî cemaatler, tebliğ cemaati ve Hizb-ut-Tahrir'dir. Bunlardan en zayıf kalanı ise müftülüktür (Aktaş, 2016: 241).

Kırgızistan'da ve Orta Asya'da ilk açılan İlahiyat Fakültesi Şubat 1993'te Oş Devlet Üniversitesi bünyesinde Türk Konsolosluğu aracılığıyla açılan İlahiyat Fakültesidir. Yine 1993'te *Hazreti Ömer İslâm Üniversitesi* adında bir yükseköğretim kurumu açılmıştır. Kırgızistan'da dinî kurumsallaşmaya en büyük katkıyı bu İlahiyat Fakültesi vermektedir. İkinci İlahiyat Fakültesi

yine Bişkek'te 2003 yılından beri faaliyet gösteren ve Oş Devlet Üniversitesi'ne bağlı olan Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde açılmıştır. 2009 yılı itibariyle Kırgızistan'da tamamen İslâmî eğitim veren ve Müftülüğe bağlı olan "İslâm Üniversitesi" adında bir üniversite vardır. Türkiye ile Kırgızistan ortaklığında açılan Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi bünyesinde 2012 yılında bir İlahiyat Fakültesi açılmıştır. Yine Bişkek'te Arabayev Üniversitesinde İlahiyat Bölümü eğitim vermektedir. Bunların dışında yine Müftülüğe bağlı 8 İslâm Enstitüsü ve 54 medrese bulunmaktadır. Ayrıca muhtelif dinî vakıf ve kurumlarca finanse edilen bazı dinî eğitim kurumları da mevcuttur (Aktaş, 2016: 236, 241).

Kırgızistan'da din eğitimi veren bir diğer kurum da medreselerdir. Din görevlisi yetiştirmeyi amaçlayan medreseler bağımsızlıktan sonra hızla çoğalmaya başlamıştır. Ancak bu medreselerin hepsinin amaçlarına ulaştığı konusu tartışmaya açıktır. Bunların çoğu halkın bireysel imkânları ile açılmıştır ve maddî desteğe ihtiyaçları vardır. Öğretim araç ve teknolojileri, derslikler ve uzman öğretmen kadrosu yetersizdir. Kırgızistan'da faaliyet yürüten bütün medreseler için geçerli olan sistematik öğretim plânı ve programı yoktur. Günümüzde pek çok medresede hâlâ orta çağ öğretim usul ve metotları kullanılmaktadır. Bu durum da günümüzün en önemli din eğitimi problemlerinden biridir. Diğertaraftan bu medreseler sadece dinî bilimleri okutmakta ve cami hocası yetiştirmektedir. Bu koşullarda yetişen hocalar da çağın gereklerine cevap verme, özellikle gençlere bugünkü dinî durumu izah edebilme, İslâm dininin evrenselliğini öğretebilme, çeşitli dinleri karşılaştırabilme yeteneğine ve gerekli bilgi vedonanına sahip değillerdir. Daha sonraki yıllarda müfredatı ve imkânları geliştirilen medreseler İslâm Enstitüsü ve İslâm Üniversitesi olarak değiştirilmiştir. Ancak bu statü değişikliği söz konusu dinî eğitim kurumlarının müfredat ve metodoloji sorununu çözmezdir (Akramova, 2008: 497-498). Devlet kurumları bu sorunlar için çözüm arayışındadır.

Kırgızistan'da din eğitiminin verildiği bir kurum da Türkiye'de olduğu gibi camilerdir. Ancak genellikle ailelerin isteğiyle gerçekleşen bu eğitimi veren hocaların yukarıda bahsedilen medreselerde eğitim aldıkları düşünülürse bu eğitimin de ne kadar sağlıklı olduğu tartışmalıdır.

Kırgız halkı, bağımsızlıkla birlikte SSCB döneminde mahrum kaldığı dine büyük bir ilgi göstermiş ve bu ilgi günümüze değin artarak devam etmiştir. Diğer taraftan Kırgızistan'da günümüzde halk arasında, özellikle de gençler arasında -diğer ülkelerde olduğu gibi- alkol, uyuşturucu, fuhuş, cinayet, hırsızlık, yolsuzluk, rüşvet vb. suçlar her geçen gün artmakta, din değiştirme durumları görülmektedir. Din toplumda görülen bu sorunlarla mücadelede; büyüklere saygı, anne babaya itaat, hak yememe, adalet, temizlik alışkanlığı gibi millî ve manevî değerlerin öğretiminde büyük destek sağlamaktadır. Bu nedenle Kırgızistan için bir din eğitimi modeli geliştirilmeli, din konusunda bilgili uzmanlar yetiştirilmeli, gerekirse diğer ülkelerin eğitim deneyimlerinden faydalanılmalıdır.

3. Sonuç

Bugün Kırgızistan'da Kırgızların yanı sıra başlıca Uygur, Özbek, Kazak, Tatar, Azerbaycan ve Ahıska Türkleri ile Ruslar, Ukraynalılar, Almanlar, Tacikler olmak üzere çok sayıda etnik topluluk yaşamaktadır. Bu topluluklar arasında iletişim dili Rusçadır. Elit kesimin, eğitimlilerin, üst kültürün dili, bilim dünyasına, medeniyete açılan kapı olarak özendirilen Rusça, yıllarca süren iyi bir eğitim plânlamasıyla tercih edilir hâle getirilmiştir. Oysa bugün

bağımsız bir ülke olan Kırgızistan'da Kırgız Türkçesi kullanılmalı, üst iletişim dili Kırgız Türkçesi olmalıdır. Kırgız Türkçesi Kırgızistan'ın sahibi olan çoğunluğun ana dili olmasına rağmen işlev bakımından sınırlanmıştır. Daha çok köylerde, kırsal kesimlerde kullanılan bir dil durumuna gelen Kırgız Türkçesi devlet dili olmasına rağmen, bir devlet dilinin sahip olması gereken güce ve yaygınlığa henüz kavuşamamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri Kırgız Türkçesinin her alanda geçerli ve değerli olabilmesi için gerekli devlet politikalarının üretilmemesi, üretilse de başarılı bir şekilde uygulanamamasıdır. Kullanılmayan, farklı alanlarda, bilim çevrelerinde işlenmeyen bir dilin gelişmeyeceği de açıktır.

Çıkarılan yasalara, alınan kararlara, düzenlenen programlara rağmen eğitimde Rusça üstünlüğünü korumaya devam etmektedir. Kırgız öğrencilerin tamamına yakını Rusçayı öğrenirken, Rus öğrenciler Kırgız Türkçesini öğrenmemektedir. Kırgızistan'da yaşayan diğer Türk toplulukları da iletişim kurmak için Kırgız Türkçesi öğrenmeyip Rusçayı tercih etmektedirler. Ancak son yıllarda yaşanan sevindirici bir gelişme Türk soyluların Türkiye Türkçesine artan ilgisi olmuştur. Türkiye'de eğitim alma, Türk şirketlerinde işe girme, Türkiye'yle ticaret yapma gibi amaçlarla Türkiye Türkçesini öğrenenlerin sayısı artmıştır.

Çokdilli bir ülke olan Kırgızistan'da Kırgız Türkçesi tek resmî dil hâline getirilmeli, Rusça resmî dil olmaktan çıkarılmalıdır. Bu konuda bazı çabalar olsa da maalesef şimdiye kadar bir sonuç alınamamıştır. Kırgızistan bugün Kiril alfabesini kullanan tek bağımsız Türk cumhuriyetidir. Latin alfabesine geçiş meselesi tartışılmakla birlikte bu konuda henüz bir adım atılmış değildir. Ekonomik ve siyasî yönleri de olan alfabe değişikliği meselesi Kırgızistan'da yakın zamanda gerçekleşecek gibi görünmemektedir.

Bir zamanlar yok olma tehlikesindeki diller listesinde gösterilen Kırgız Türkçesi bağımsızlıkla birlikte kendi kaderini tayin etme şansına sahip olmuştur. Ancak bu şansın iyi değerlendirilebilmesi Kırgız halkının diline sahip çıkmasına ve devlet adamlarının sağlam dil politikaları oluşturup bunları uygulamalarına bağlıdır.

Kırgızistan'da bağımsızlıkla birlikte millileştirilmeye ve çağın gereklerine cevap verecek şekilde dönüştürülmeye çalışılan eğitim alanında da henüz çözülmesi gereken pek çok problem bulunmaktadır. Bu problemlerin çözümünün kökü Kırgız kimliğinin temelini oluşturan millî ve manevî değerlere dayanan, bugünün ihtiyaçlarına cevap veren ve geleceğe yön verecek olan politikalar oluşturulmalı ve kararlılıkla uygulanmalıdır. Çünkü bir toplumun eğitim politikası, o toplumun gelecekte nasıl bir toplum olacağına en açık göstergesidir. Bu konuda başka ülkelerin eğitim tecrübelerinden faydalanılmalı, bilimsel eğitim yöntem ve metotları alınmalı, en önemlisi de bunları uygulayacak eğitim-öğretim kadroları yetiştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Abdiyeva, R. (2017). Bağımsızlıklarını Kazandıktan Sonra Türk Cumhuriyetlerinin Dil Politikaları ve Türkiye İle Ortak Dil ve Ortak Alfabe Çalışmaları. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi TÜRK LAD*, C. 1, S. 2, 104-119.
- Açık, F. (2011). XX. Asrın Başlarında Türk Dünyasında Yaşanan Alfabe Değişikliklerinin Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları. *I. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu 20-21 Kasım 2008 Bildirileri*, Ankara.

- Akiner, S. (1995). *Sovyet Müslümanları* (T. Buzpınar, A. Mutu çev.). İstanbul: İnsan.
- Akramova, D. (2008). Kırgızistan'da Din Eğitimi Sorunları ve Çözüm Arayışları. *II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi*, 22-24 Ekim, Bişkek.
- Aktaş, H. (2016). Kırgızistan'da Son Dönem Din Eğitimi Gelişmeleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/36, 233-257.
- Alimov, U. (2013). Kırgız Sözlü Kültür Geleneği. *Eski Yeni, TC. Eskişehir Valiliği Aylık Şehir Kültürü Dergisi*, 5/49, 2-15.
- Alkan, H. (2011). *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar*. Ankara: USAK.
- Aşçı, U.D. (2010). Kırgız Türkçesiyle Yazılmış Alip-bee Adlı İlk alfabe kitabındaki söz varlığı üzerine. *Millî Folklor*, 22/86, 87-106.
- Bartold, V.V. (2006). *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* (Kazım Yaşar Koprıman, İsmail Aka, haz.). Ankara: TTK.
- Baytok, A. (2016). Tarihten Günümüze Kırgızlar ve Kırgız Edebiyatı. *Dil Bilimleri Kültür ve Edebiyat* (M. Sarıca ve B. Sarıca, haz.). 208-250, Denizli: PADAM.
- Beşirli, H. ve Ünal, A. (2015). Kırgızistan'da Politik Toplumsallaşma Sürecinde Eğitim Kurumunun Fonksiyonu -Manas'ın Yedi Öğüdü-. *Gazi Türkiyat*, Güz 2015/17: 1-12.
- Beşenbek Kızı, E. (2015). Фамилиянын аягын "тегинге" алмаштыруу сунушталды. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_name_passpot/26883217.html (09.12.2017)
- Buran, A. (2005). Kırgızistan'daki Dillerin Bugünü ve Geleceği. *Türk Yurdu*, 216, 311-313.
- Caferoğlu, A. (1988). *Türk Kavimleri*. İstanbul.
- Caparaliev, N. (2017). Ekonomika Sabağı Ene Tilde Ötülöt. *Kırgız Tili*. <http://kmb3.hostenko.com/2017/05/05/ekonomika-sabagy-ene-tilde-t-1-t/> (14.12.2017)
- Cirtautas, I.D. (1993). Kirghiz. Washington.
- Cumakunova, G. (2001). Atatürk'ün Harf Devrimi ve Kırgızistan'da Alfabe Meselesi. *I. Uluslararası Atatürk ve Türk Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78700/ataturkun-harf-devrimi-ve-kirgizistanda-alfabe-meselesi-.html> (12.12.2017)
- Çakın, Ö. ve Akman, E. (2017). Kırgızistan'da Kiril Alfabesine Geçiş Süreci ve Gazetelere Yansıması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (38): 287-297.
- Demirci, Ü.Ö. (2011). Türk Dünyasında Latin Alfabesine Geçiş Süreci (Geçmişten Günümüze). *Türk Yurdu Dergisi*, 287/31, 225-229.
- Demirtepe, M.T. (2012). *Orta Asya'da Siyaset ve Toplum: Demokrasi, Etnisite ve Kimlik*. Ankara: USAK.
- Dıykanov, K. (1990). *Kırgız Tilinin Körsötmö Kuraldarı*. Almatı.

- Ercilasun, A.B. (1997). Latin alfabesi konusunda gelişmeler. *Türk dünyası üzerine incelemeler* (A.B. Ercilasun, haz.). 111-124, Ankara: Akçağ.
- Ercilasun, A.B. (1997). Türk Dünyasında Alfabe ve Dil. *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler* (A.B. Ercilasun, haz.). 106-107, Ankara: Akçağ.
- Gömeç, S. (2002). *Kırgız Türkleri (Tarihten Günümüze)*. Ankara: Akçağ.
- Gündoğdu, A. (2014). Türk Dil Birliğinin Sonbaharı (1926-1941 Latin Alfabesi Dönemi). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54/2, 1-18.
- İmer, K. (1998). *Türkiye'de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi*. Ankara.
- İnan A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler I*. Ankara: TTK, 39-40.
- Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk Milli Kültürü*. Ankara: ÖTÜKEN.
- Kalkan, M. (2006). *Kırgızlar ve Kazaklar*. İstanbul: SELENGE.
- Kamçibekova, K. (2006). Sovyet Dönemi Kırgız Türkçesinde Dil Plânlaması. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 26, 31-40.
- Kapağan, E. (2014). İlminski'nin Projeleri İle Parçalanmış Türkistan'da Yeniden Birlik Çalışmaları Üzerine Görüşler ve Öneriler. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 3/4, 1-13. <http://kutaksam.karabuk.edu.tr/index.php/ilk/article/viewFile/411/353>
- Kara, F. (2013). Kırgız Sovyet Devletinin Oluşması. *The Journal of Academic Social Science Studies JASSS*, 6/2, 1749-1767.
- Kerimli, L. (2002). Azerbaycan'da Dil Siyaseti: Alfabe ve İmlâ Meseleleri Tarihinden I. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 14, 273-288.
- Kılıç, F. (2010). Kırgızistan'da Akayev Sonrası İzlenen Dil Politikasının Genel Görünümü ve Düşündürdükleri. *Ankara Üniversitesi DTCF Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7/2, 34-44.
- Kırgız Respublikasında 2014-2020 cıldarı mamlekettik tildi önüktürüünün uluttuk programması. (2013).http://www.president.kg/files/til_boyuncha_uluttuk_programma.pdf (09.12.2017)
- Konnikova, R.A. (1983). Elge Bilim Berüü. *Kırgız Sovet Entsiklopediyası*, Frunze.
- Nerimanoğlu, K.V. (2015). Türk Dünyasında Devlet Dili Politikası (*Azerbaycan Türkçesi Örneği*). *Aydın Türklük Dergisi*, 1/1, 71-85.
- Osmonov O.C. (2013). Eski Kırgızlar (Vefa Kurban, çev.). *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2/3, 147-166.
- Özey, R. (2002). Tarihte Türk Devletleri ve Hâkimiyet Alanları. *Türkler*, 1, Ankara: Yeni Türkiye, 349-367.
- Özkan, N. (2007). *Türk Dilinin Yurtları*. Ankara: Akçağ.
- Töröbekov, B. (2017). Til Uluttun Baylığı. Kırgız Tili.<http://kmb3.hostenko.com/2017/05/05/ekonomika-sabagy-ene-tilde-t-l-t/> (14.12.2017)

- Polat, F. (2011). Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan Eğitim Politikaları ve Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36, 1-18, Erzurum.
- Pusurmankulova, B. (2016). АЛТЫ мектепке тыгылган кыргыз тил.<http://kmb3.hostenko.com/2016/05/26/alty-mektepke-tygylgan-kyrgyz-til/> (14.12.2017)
- Reichl, K. (2011). *Türk Boylarının Destanları*. Ankara: TDK.
- Saray, M. (1993). *Kırgız Türkleri Tarihi*. İstanbul: NESİL.
- Şişman, M. ve Sarı, A. (2009). Kırgızistan'da Eğitimin Temel Problemleri ve Öğretmenlerin Hizmet İçi Eğitim İhtiyacı. *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 133-147.
- Trudgill, P. (1994). *Language And Society*. London.
- Türk Cumhuriyetleri Anayasası, (2012). *Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi*. Ankara: TÜRKPA.
- Yavaşgel, E., Topçugül, N. ve Uğur, Ü. (2013). Farklılık Siyaseti Üzerinden Bağımsız Kırgızistan'da Çokkültürlülük ve Çokdilli Eğitim Politikaları. *İdil Dergisi*, 2/7, 79-118.
- Yılmaz, M.Y. (2014). İşgal Dönemi Türkistan'da Rus Dil Plânlaması ve Cedit Hareketi. *The Journal of Academic Social Science Studies JASSS*, 29, 339-349.
- Yunusaliyev, B.M. (1971). *Kırgız Diyalektologiyası*. Frunze.
- <https://turk-dunyasi.cokbilgi.com/bagimsiz-kirgizistan/>
- <https://www.timeturk.com/tr/2008/04/03/kirgizistan-latin-alfabesine-geciyor.html>, (03.04.2008 tarihli haber) (05.09.2019)
- <http://www.dunyabulteni.net/haber/325487/kirgizistanda-rusca-resmi-dil-olmasin-teklifi>, (27.11.2017).
- http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/ahmet_buran_kirgizistan_diller.pdf (08.12.2017);
- <http://www.dunyabulteni.net/haber/412417/kirgizistan-diline-sahip-cikiyor> (05.12.2017)
- <https://www.google.com.tr/azattyk.org/amp/28732665> (09.12.2017),
- <https://www.sayasat.kg/kg/society-2> (09.12.2017)
- <http://www.haber3hilal.com/dunya/kirgizistan-basbakani-kirgizca-dil-sinavina-girdi-iste-aldigi-h26868.html> (14.12.2017)
- <http://www.haber3hilal.com/dunya/kirgizistan-basbakani-kirgizca-dil-sinavina-girdi-iste-aldigi-h26868.html> (14.12.2017)
- <http://www.dunyabulteni.net/haber/325487/kirgizistanda-rusca-resmi-dil-olmasin-teklifi>, (27.11.2017)